

Kestlikkust otsides: Eesti rahvastikutaaste ja poliitikasoovitused

Mare Ainsaar, **Mark Gortfelder**, Martin Klesment, Allan Puur

**Põhimõtte
Koda**

**Demograafiline auk on selline auk,
mille põhjas on omakorda auk.
Nagu vetsupotil.**

– Rein Taagepera (2005)

Sisukord

Eessõna	5
Sissejuhatus.....	7
Rahvastikutaaste nüüdisajastumine	9
Olukorrahinnang 21. sajandi alguses	11
Olukorrahinnangu muutus viimastel aastatel	14
Eesti rahvastikuareng kuni 2020. aastani.....	16
Sündimuskrahh 2022-... ..	22
Üldine kirjeldus	22
Koroonakriisi mõju	23
Sõjahirmu mõju	24
Elukalliduse tõusu mõju	26
Pikemaajalised muutused	28
Põlvkondade suuruse vähenemine	28
Väärtuste muutumine	28
Kooselude püsivuse vähenemine	32
Tuleviku väljavaade	34

Poliitika lähtekohad ja ettepanekud	40
Lähtekohad	40
Vanemahüvitise täiendused	42
Vanemate lapsekasvatamise rahalise kulu vähendamine	44
Eluaseme kättesaadavuse parandamine	50
Pere- ja tööelu ühildamine	51
Viljatusteadlikkuse parandamine ja viljatusravi laiendamine	53
Olukorra teadvustamine ja säiletahte toetamine	55
Vanemlus- ja paarisuhte alaste oskuste arendamine	56
Rahvastikumuutusega kohanemine	57
Rahvastikupoliitika juhtimine	60
Kasutatud kirjandus	62

Eessõna

Rein Taagepera kirjeldas oma kuulsaks saanud 2005. aasta arvamusartiklis Eesti tulevikku demograafilise vetsupoti kujundiga: „Demograafiline auk on selline auk, mille põhjas on omakorda auk. Nagu vetsupotil. Kümne aasta pärast väheneb sündide arv jälle järsult, sest järsult väheneb ka lastekasvatamise eas meeste ja naiste arv. Kui nendel on sama vähe lapsi kui praegustel vanematel, siis kahaneb sündide arv 10 000-le. Miljoni eestlase asemel hakkab siis kujunema rahvaarv 600 000 – kuni veel 25 aastat hiljem langeme vetsupoti järgmise jõnksu juurde.“

Kui eelmise kümnendi tegelik areng oli Taagepera ennustusega võrreldes parem, siis põlvkonnasuuruse vähenemine alla 10 000 jõudis kätte juba 2024. aastal, mitte sajandi keskpaiku, nagu ennustas Taagepera. Kuna sellise muutuse laiem mõju ühiskonnale jõuab kohale järkjärguliselt ja pika aja jooksul ega mõjuta veel inimeste heaolu, siis pole ühiskond sellele seni tõsiselt reageerinud. Pigem on probleemile tähelepanu juhtimine andnud ainet maailmavaateliseks ja poliitiliseks vastandumiseks.

Käesolev raport toob esile, et ehkki praeguseid tavatult väikeseid põlvkondi nähakse kriiside aja erakordse ja seetõttu ajutise ilminguna, on need tegelikult Eesti jaoks uus normaalsus mitmeks järgneva kümnendiks. Praeguste suundumuste püsides järgneks sellele sajandi kolmandal veerandil Taagepera kirjeldatud mehhanismi tõttu uus kahanemine. Eestlaste põlvkonnasuurus kahaneks selle käigus alla viie tuhande.

Raporti eesmärk on asetada Eesti demograafilise kestlikkuse probleem laiemale taustale ja pakkuda ideid poliitikakujundajatele. Dokument on seotud Sotsiaalministeeriumi mullu valminud samasisulise raportiga¹, kuid laiendab mitme teema käsitlust. Samuti on raportil seos 2024. aastal Tallinna Ülikooli kirjastuses ilmunud kogumikuga, mille autorid võtsid kokku uuema rahvusvahelise teaduskirjanduse sündimust mõjutavatest teguritest.² Lisaks toetub raport autorite teadustööle.

Raport on mahukas ja koosneb üheksast peatükist. Sissejuhatus ja sellele järgnev peatükk paigutavad Eesti rahvastikuarengu maailma konteksti. Kolmas ja neljas peatükk selgitavad, kuidas on viimase kümnendi jooksul teisenenud rahvastikutaaste olukorrahinnang. Viies ja kuues peatükk toovad esile Eesti demograafilise arengu põhijoone ja eripära minevikust sündimuse käimasoleva järsu vähenemiseni. Seitsmes peatükk eritleb rahvastikutaastet praegu ja lähitulevikus mõjutavaid olulisemaid tegureid. Kaheksas peatükk

1 Sotsiaalministeerium, „Laste saamise ja kasvatamise toetamine: analüüs ja ettepanekud“.

2 Klesment, „Sündimust mõjutavad tegurid“.

toob lugejani Eesti demograafilise tulevikuvaate 21. sajandi lõpuni. Selle peatüki aluseks on raporti tarbeks koostatud rahvastikuproгноos, mis erinevalt enamikust prognoosidest kirjeldab ka eestlaste osakaalu muutust sündimuse ja rände erinevate stsenaariumide korral.

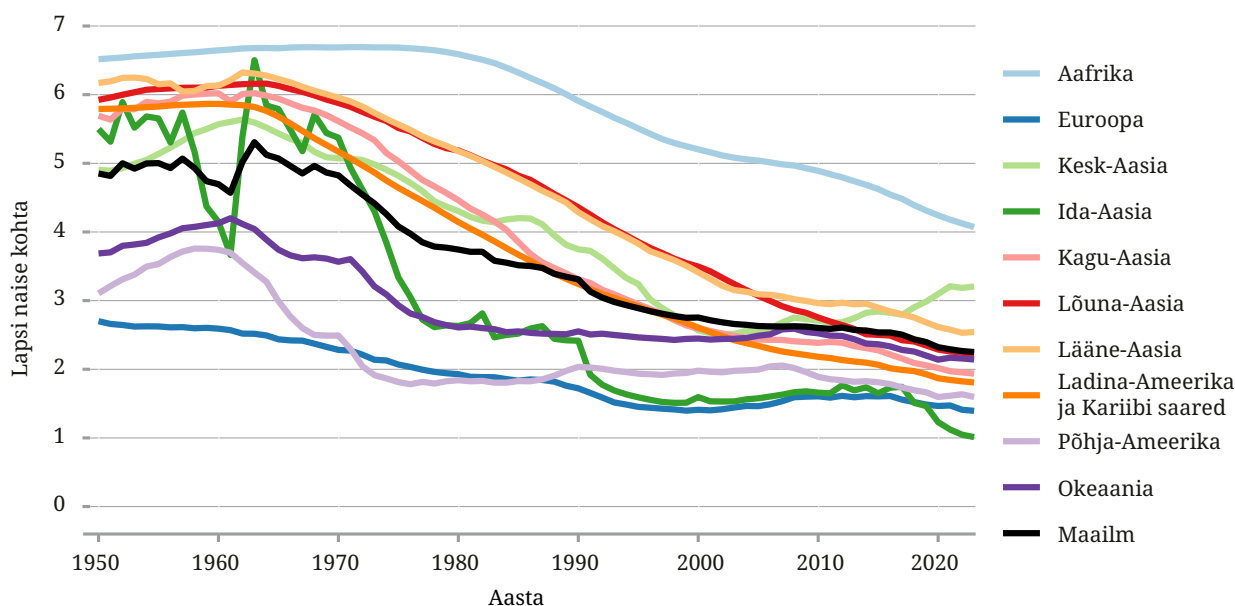
Raporti viimane peatükk käsitleb poliitikakujundust ja selle lähtekohti. Need on samuti kantud Taagepera arusaamast, mille kohaselt võivad suured rahvad demograafilise kestlikkuse probleemist veel mõnda aega „mööda hiilida“. Mandri-Euroopa kõige väiksem omariiklusega ja pealegi ohtlikus naabruses elav rahvas seda paraku endale lubada ei saa, vaid peab kestlikkuse küsimustega juba praegu senisest kavakindlamalt tegelema hakkama.

Autorid tänavad Magnus Piiritsat, Leen Rahnut, Hanna Vseviovi ja mitmeid teisi, kes panustasid raporti valmimisse sisukate ettepanekute ja soovitustega.

Sissejuhatus

Viimase kahe ja poole sajandi jooksul on inimkonna arvukus enneolematult kiiresti kasvanud. Kui 18. sajandi lõpul elas maailmas umbes 600 miljonit inimest³, siis tänaseks on meid üle kaheksa miljardi ja ilmselt kasvab maailma rahvastik veel kümne miljardini. Siiski on sündimus maailmas ja ka valdavas enamuses riikides viimase poole sajandi jooksul jõudsalt vähenenud, nagu näitab joonis 1. Maailmas on summaarne sündimuskordaja langenud keskmiselt 5 lapse juurest 1960. aastatel 2,25 juurde 2023. aastal.⁴ See tähendab, et lähematel kümnenditel jätkuv rahvaarvu kasv ei tulene mitte enam kõrge sündimusest, vaid nooremapoolse vanuskoostise kantud inertsist. Teisisõnu: lapsesaamiseas on eelnevatel kümnenditel ilmale tulnud suhteliselt suured aastakäigud, kes saavad veel absoluutarvudes, aga mitte enam suhtarvuna palju lapsi.

Joonis 1. Summaarne sündimuskordaja piirkonniti ja maailmas tervikuna, 1950–2023.

Andmed: ÜRO World Population Prospects 2024.

3 Biraben, „An essay concerning mankind’s demographic evolution“.

4 Kasutatud ÜRO World Population Prospects 2024. aasta väljaande andmeid.

Veel enam, 67% maailma rahvastikust elab täna riikides, kus summaarne sündimuskordaja on alla 2,1, ning 24% riikides, kus see näitarv jääb alla 1,3. Sündimuskordaja pikaajaline püsimine 1,3 juures tähendaks, et ilma rändeta oleks laste põlvkond vanemate põlvkonnast pea 40% võrra ning lastelaste põlvkond rohkem kui 60% võrra väiksem. Niisiis on **suur osa inimkonnast juba praegu sisenenud rahvastiku kahanemise ajajärku**⁵ ning inimkonda tervikuna ootab sama saatus selle sajandi teises pooles.

Uue ajajärgu saabumisega seonduvalt on viimase poolsajandi vältel jõudsalt kasvanud riikide arv, kes peavad vajalikuks sündimuse suurendamist. 2019. aastal, kui viimati selliseid andmeid koguti, oli pronatalistliku (sündimuse tõusu taotleva) eesmärgi seadnud 55 riiki ehk 28% riikide koguarvust. Samas 1976. aastal, mil selliseid andmeid koguti esmakordselt, oli sündimuse suurendamist oluliseks pidavaid riike 9% toonastest ÜRO liikmesriikidest.⁶ Muidugi oli ka 2019. aastal hulk riike, kes seadsid eesmärgiks sündimuse vähendamise; enamik neist on hilisema demograafilise arenguga ja madala majandusliku arengutasemega riigid Aafrikas, aga paiguti ka Ladina-Ameerikas, Aasias ja Okeaanias.

21. sajandi üheks suuremaks ühiskondade ees seisvaks küsimuseks saab, **milliste meetmetega ja mil määral õnnestub sündimuse suurendamise eesmärki saavutada ning seega rahvastiku (kiiret) vähenemist vältida**. Samas tasub rõhutada, et madalast sündimusest tingitud rahvastiku kahane-mine ei taba riike samal ajal ja samal määral. Sellest on rohkem mõjutatud riigid, kus taastetasemest madalam sündimus on valitsenud juba pikka aega (esmajoonel Euroopa riigid) või kus see on langenud väga madalale (Ida-Aasia riigid). Pidades silmas Eesti väiksust, aga ka geopoliitilist asukohta, on **Eesti riik ja rahvas ilmselt üks rahvastikukao poolt haavatavamaid**.

5 Tõsi, paljudes riikides on negatiivset loomulikku iivet kompenseeritud tugevalt positiivse rändesaldoga.

6 World Population Policies 2021: Policies Related to Fertility.

Rahvastikutaaste nüüdisajastumine

Valdavas enamuses riikidest on täna eeldatav eluiga sünnihetkel üle 70 eluaasta ning ka maailma kõige vaesemates, nn Musta Aafrika riikides on see näitaja ÜRO hinnangul kuue erandiga üle 60 eluaasta. See on diametraalne muutus inimkonna varasema ajalooga võrreldes, sest aegade algusest kuni 19. sajandini oli kogu maailmas eeldatav eluiga sünnihetkel 30 eluaasta läheduses ja kohati veel vähemgi. Lühikese eeldatava eluea peamine põhjus oli suur imiku- ja lapsesuremus, mille tõttu suurusjärgus pooled sündinutest ei jõudnud täisikka. Näljahädadest, haiguspuhangutest ja sõdadest tingitud kriiside ajal langes keskmise eluea pikkus mainitud tavapärasest veel allapoole.

Tagamaks rahvastiku kestlikkust, sh kriisidest tingitud äkiliste rahvastikukadude korvamist, pidi kõrget suremust tasakaalustama kõrge sündimus, mistõttu taastetase ehk rahvaarvu stabiilsust tagav sündimusmäär oli inimkonna varasemas ajaloos keskmiselt 5–6 lapse juures. Fakt, et tänased inimesed on olemas, tõendab, et meie esivanemad suutsid läbi tuhandete aastate tänasega võrreldes väga kõrget sündimustaset hoida ning tagada ühiskondade järjepidevuse.⁷

Tabel 1. Eeldatava eluea ja rahvastikutaasteks vajaliku sündimuse seos.

Eeldatav eluiga sünnihetkel (aastates)	Taastetaseme sündimus (lapsi)
20	7,5
30	4,9
40	3,5
50	2,7
60	2,3
70	2,1

Andmed: Livi-Bacci, A Concise History of the World Population, lk 18.

7 Coale, „The Decline of Fertility in Europe since the Eighteenth Century as a Chapter in Demographic History“, 1–6.

Kauge mineviku kohta on napilt nii statistilisi andmeid kui ka antropoloogilisi kirjeldusi, kuid on selge, et kestliku sündimustaseme hoidmist toetasid olulise tegurina **pronatalistlikud normid**. Teisisõnu: need rahvastikud, kelle kumbed-praktikad ja neid legitimeerivad väärtused-uskumused ei suutnud piisavalt kestlikkust tagada, hääbusid täielikult või võeti üle teiste rahvastike (kultuuride) poolt. Inimkonna kultuurilisele mitmekesisusele vaatamata saab välja tuua mõned ühised mehhanismid, mis kestlikkuse tagamisele kaasa aitasid: seksuaalsuse, abiellumuse ja sündimuse ühtsus, pea universaalne ja võrdlemisi varane abielu, perekondlik/kogukondlik surve.⁸ Muidugi ei olnud inimkonnal oma varasemas ajaloos kasutada tõhusaid rasestumisvastaseid vahendeid, mistõttu tänases tähenduses pereplaneerimist enne 20. sajandit ei eksisteerinud. Kuid sündimust oli võimalik mõningal määral vähendada ka käitumuslikult, abielludes hilisemas eas, pikendades imetamise kestust või kasutades katkestatud suguühet. Samuti on mitte-kristlikel rahvastel laste arvu piiramise vahendiks olnud imikutapp.⁹

Kõrge suremuse ja kõrge sündimusega traditsioonilise rahvastikutaaste ajastu jõudis lõpule alles üsna hiljuti, seoses ühiskondade hoogsa majandusliku ja kultuurilise moderniseerumisega. Seda rahvastikutaaste muutust nimetatakse demograafiliseks üleminekuks. See algas Põhja- ja Lääne-Euroopas 18. sajandi lõpus ning lõppes juhtriikides 20. sajandi algul; paljudes arengumaades algas üleminek hiljem ning on tänini käimas.¹⁰

Pika elueaga nüüdisaegsetes ühiskondades on taastetase 2,1 last, ehk tunduvalt väiksem, kui see oli mineviku ühiskondades. Hoolimata rahvastiku kestlikkuse saavutamiseks vajaliku keskmise laste arvu objektiivsest lihtsusest minevikuga võrreldes, kõrgemast kultuuritasemest ning materiaalsest küllusest, **ei ole demograafilise ülemineku läbinud rahvad üldiselt suutnud seda saavutada**. Võrreldes inimkonna ajalooga on sadakond aastat nüüdisaegset rahvastikutaastet väga lühike aeg, mistõttu võib väita, et uue kestliku demograafilise režiimi kujunemiseks ei ole veel piisavalt aega olnud. Teisisõnu pole nüüdisaegsed ühiskonnad suutnud veel välja arendada kombeid-praktikaid ja neid toetavaid väärtusi-uskumusi, mis aitaksid rahvastiku järjepidevust saavutada.

8 Ryder, „Norman Ryder on the Sociology of Fertility Reduction“; Caldwell, Demographic Transition Theory, 1–42; Inglehart, Cultural Evolution, 77–82.

9 Caldwell, Demographic Transition Theory, 111–156. Kõige paremini on dokumenteeritud imikutappimist varauusaegses Jaapanis, kus hinnatakse, et nii leidis oma lõpu umbes veerand kõigist sündinutest. Drixler, Mabiki.

10 Deaton, The Great Escape; Chesnais, The Demographic Transition; Coale ja Watkins, The decline of fertility in Europe.

Olukorrahinnang

21. sajandi alguses

Demograafia teaduskirjanduses domineeris selle sajandi alguses suhteliselt optimistlik vaade, et kestliku sündimuse saavutamine on realistlik. Sellisel positiivsel hinnangul oli mitu alust.

Esiteks ilmus mitmeid mõjukaid töid, mis sedastasid, et **osad riigid on suutnud taastetaseme lähedase sündimuse saavutamise retsepti leida**. Täpsemalt näidati, et lääneriikide võrdluses on sündimus kõrgem, taastetasemel või sellele üsna lähedal kõrgema inimarenguindeksiga riikides, mida iseloomustab suurem jõukus, heldem ja lastega peresid paremini toetav heaoluriik ning suurem soovõrdsus.¹¹ Seda kinnitab ka joonis 2, kus on toodud Euroopa riikide summaarsed sündimuskordajad. Jooniselt nähtub, et 21. sajandi alguses oli Euroopas välja kujunenud muster, kus sündimus oli kõrgem, kohati üsna taastetaseme lähedal Põhja- ja Lääne-Euroopas ning madalam Lõuna- ja Ida-Euroopas, aga ka saksakeelsetes riikides.

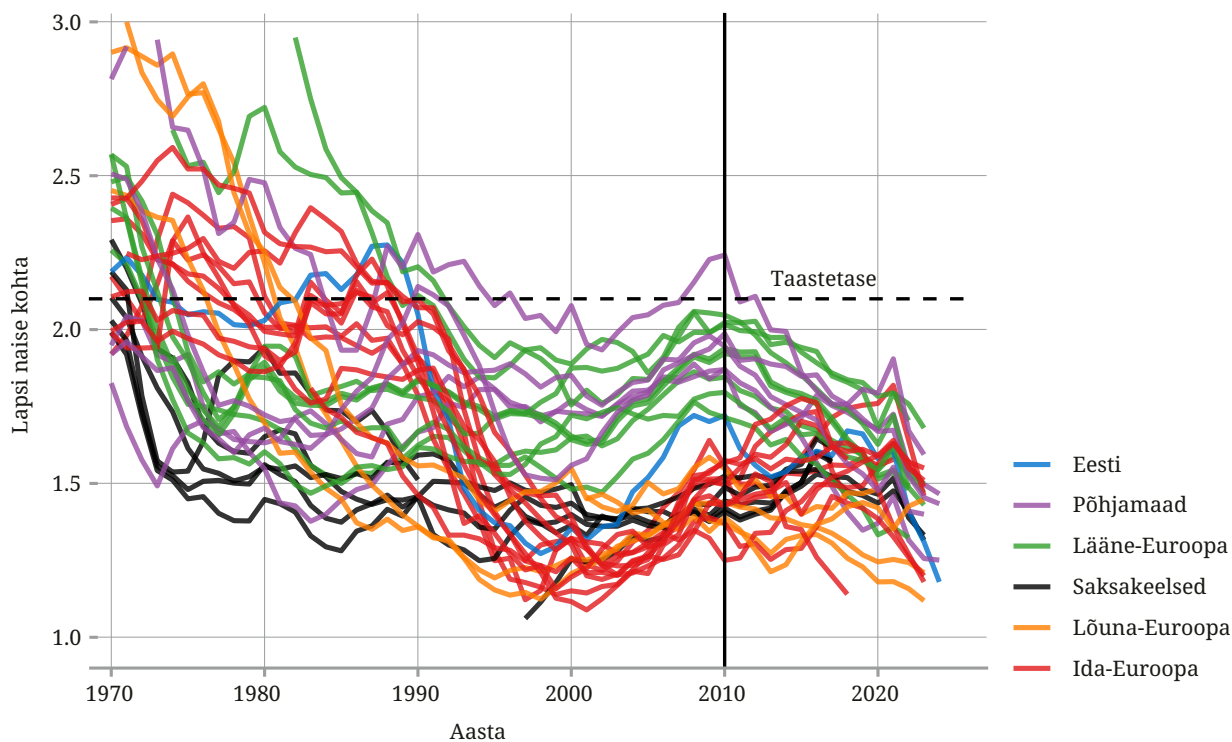
Teoreetilises vaates tõusis sel ajal teaduskirjanduse keskmesse soolise tööjaotuse muutus viimastel kümnenditel ja selle seos sündimusega.¹² Täpsemalt väitsid mainitud suuna esindajad, et taastetasemest oluliselt madalam sündimus on naiste massilise tööturule sisenemise tagajärg oludes, kus kodutööd ja lapsehooldus on enamjaolt naiste õlul. Nõnda tekib naistele topeltkoormus ehk pärast palgatööd ootab neid kodus veel teine vahetus, kus mehed piisavalt tuge ei paku. Selline olukord pärsib soovi (rohkem) lapsi saada. Meeste koduse panuse kasvades aga naiste koormus väheneks ja sündimus suureneks.

Teiseks näitasid küsitlusuuringud, et 21. sajandi alguskümnendil oli nii **soovitud kui ideaalne laste arv Euroopas pea läbivalt taastetasemel või sellest mõnevõrra kõrgemal**.¹³ Sellest tehti järeldus, et peamiseks takistuseks kestliku sündimuse teel ei ole mitte inimeste väikesed soovid, vaid soovide ebapiisav realiseerimine. Poliitikakujunduse vaates seati seda arvestades lipukirjaks takistuste vähendamine. Kuna tegelik sündimustase varieerus

-
- 11 Fox et al., „Is a Positive Relationship Between Fertility and Economic Development Emerging at the Sub-National Regional Level?“, Myrskylä et al., „Advances in Development Reverse Fertility Declines“, Goldstein et al., „The End of “Lowest-Low” Fertility?“, Bongaarts ja Sobotka, „A Demographic Explanation for the Recent Rise in European Fertility“.
 - 12 Esping-Andersen ja Billari, „Re-Theorizing Family Demographics“, Goldscheider et al., „The Gender Revolution“, McDonald, „Gender Equity, Social Institutions and the Future of Fertility“.
 - 13 Testa, Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey. Tõsi, saksakeelsetes riikides saadi kohati ka teistsuguseid tulemusi: Goldstein et al., „The Emergence of Sub-Replacement Family Size Ideals in Europe“.

riigiti rohkem kui soovitud või ideaalne sündimustase, järel dati, et poliitika-meetmetega on võimalik lõhet soovide ja tegelikkuse vahel oluliselt vähen-dada. Eriliselt seati eeskujuks Põhjamaid, kus sündimus oli 1990. aastatest kuni 2010. aastateni taastetasemele lähemal kui Euroopa teistes piirkondades.

Joonis 2. Summaarne sündimuskordaja Euroopa riikides, 1970–2024.

Andmed: Human Fertility Database, Eurostat.

Kolmandaks toetas positiivset hinnangut summaarse sündimuskordaja ja teiste aastapõhiste sündimustaseme näitajate piirangute teadvustamine olukorras, kus lapsevanemaks saamine nihkub hilisemasse ikka. Põhja- ja Lääne-Euroopas algas see ajastuspöördeks nimetatav muutus 1970. aastate algul, Lõuna-Euroopas 1980. aastatel ja Ida-Euroopas valdavalt 1990. aastatel.¹⁴ Lapsevanemaks saamise ea tõus vähendab summaarset sündimuskordajat, sest teatud arv sünde nihkub järjepidevalt edasi järgnevasse kalendri-aastas.¹⁵ Kasutades ajastuskorrigeeritud sündimuskordajaid, mis lapsevanemaks saamise ea tõusu mõju arvesse võtavad, osutus sündimustase enamikes madala sündimusega riikides tunduvalt kõrgemaks ja lähedasemaks taastetasemele, kui oli varem arvatud.¹⁶ Samuti andis märksa **positiivsema hinnangu sündimuse põlvkonn näitajate kasutamise**, mille järgi on viljakusea lõpus

14 Kohler et al., „The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s“.

15 Bongaarts ja Feeney, „On the Quantum and Tempo of Fertility“.

16 Bongaarts ja Sobotka, „A Demographic Explanation for the Recent Rise in European Fertility“.

keskmise laste arv suurem kui summaarne sündimuskordaja ja märksa lähemal taastetasemele. Nii näitas ligi 40 arenenud riiki hõlmanud uuring, et 1970. aastate lõpu aastakäikudes oli laste arv keskmiselt 1,77, kolmandikus uuritud riikidest ulatus see 1,90-ni või kõrgemale.¹⁷ Näiteks Rootsis 1950. ja 1980. aastal sündinud naised kõrvutades ilmnes, et lapsevanemaks saamise vanus oli muutunud küll märksa hilisemaks, kuid fertiilse ea lõpus oli mõlemal põlvkonnal keskmiselt kaks last, mis on taastetasemele väga lähedal.¹⁸

17 Myrskylä et al., „New Cohort Fertility Forecasts for the Developed World“.

18 Nii ajastuskorrigeeritud sündimuskordaja kui ka põlvkonnasündimuse osas on andmete leidmine tavapärastest allikatest nagu Statistikaameti andmebaas keeruline. Küll on neid avaldatud nt [Human Fertility Database](#)'s ja [European Demographic Datasheet](#)'il.

Olukorrahinnangu muutus viimastel aastatel

Viimastel aastatel on kõik need kolm argumenti, millel põhines 21. sajandi alguses valitsenud positiivne olukorrahinnang, kahtluse alla seatud.

Esiteks, nagu jooniselt 2 näha, on **sündimus Euroopas alates 2010. aastast vähenenud**, kusjuures kiiremini varasemalt kõrgema sündimusega Põhja- ja Lääne-Euroopas. Senised selged piirkondlikud erinevused on muutunud oluliselt väiksemaks. Teaduskirjanduses on erilise tähelepanu all olnud sündimuse vähenemine Põhjamaades, mida seati pika aja vältel teistele riikidele eeskujuks kui poliitikalahenduste eduka rakendamise näidet. Viimase 10–15 aasta vältel on Põhjamaades välja antud mitmeid riiklikke uurimisgrante toimunud muutuse uurimiseks ning koostatud valitsuste tellimusel raporteid.¹⁹ Tehtud töö tulemusi lühidalt kokku võttes on leitud, et sündimuse vähenemine ei ole tingitud struktuursetest teguritest, näiteks makromajandusliku olukorra halvenemisest või sagenenud raskustest töö ja pereelu ühitamisel. Ei helde põhjamine heaoluriik ega soovõrdsus pole sündimuse vähikäiku suutnud takistada. Samuti ei ole Põhjamaades leitud, et eluasemehindade tõus suurtes keskustes ning sellest tingitud eluaseme kättesaadavuse halvenemine oleks sündimust otsustavalt allapoole toonud.²⁰ Ka meedias populaarne hüpotees, et kliima- ja keskkonnamured pärsivad oluliselt tänaste noorte lapsesaamist, ei ole leidnud andmepõhist tõendust.²¹

Teiseks on 2020. aastatel läbi viidud uuringud mitmes riigis näidanud, et **nooremad põlvkonnad soovivad keskmiselt vähem lapsi**. See on leidnud kinnitust Soomes, Rootsis, Norras, Prantsusmaal, Suurbritannias, Austrias, Itaalias, USA-s ja, nagu allpool näeme, ka Eestis.²² Seejuures on soovitud ja/või ideaalne laste arv vähenenud taastetasemest allapoole. Toimunud muutuse

- 19 Hart, Fallende fødselstall i Norge: utvikling og mulige tiltak for unge voksne; Rotkirch, „20 ehdotusta lapsitoiveiden tukemiseksi“. Rootsis on sarnane raport valmimas.
- 20 Ohlsson-Wijk ja Andersson, „Disentangling the Swedish Fertility Decline of the 2010s“; Nisén et al., „Changes in Homeownership and in the Entry Into Parenthood in the Nordic Countries“.
- 21 Peters et al., „Too Worried about the Environment to Have Children?“; Bastianelli, „Climate Change Worries and Fertility Intentions“; Berrington et al., Intending to remain childless: Are concerns about climate change and overpopulation the cause?; Neyer et al., „Climate Risk Perception and Fertility Intentions“.
- 22 Golovina et al., „Birth cohort changes in fertility ideals“; Berrington et al., Intending to remain childless: Are concerns about climate change and overpopulation the cause?; Bouchet-Valat ja Toulemon, People in France Want Fewer Children; Dommermuth et al., „Fertility Intentions Across Five Decades in Norway“; Luppi et al., „Trends in Fertility Preferences among Italian Young Adults“; Minkin et al., „The Experiences of U.S. Adults Who Don't Have Children“; Lai et al., „Not Only Births, But Also Intentions“; Riederer et al., „Urban-Rural Differences in the Desired Number of Children in Austria 1986–2021“.

põhjusi ei ole tänaseks veel ammendavalt ära seletatud. Kuid muutuse algusaega silmas pidades tekib kiusatus küsida, kui palju on sellele kaasa aidanud nutitelefonide ning sotsiaalmeediaga kaasnev.²³ Tehnoloogilise muutuse võimalikule katalüseerivale mõjule viitab tõsiasi, et ka mitmel pool väljaspool Euroopat on alates nullindate lõpust, kuigi mitte üheaegselt, sündimuse vähenemine kiirenenud. Võimalikke mehhanisme on seejuures mitmeid. Tehnoloogia areng pakub inimestele üha rohkem võimalusi vaba aja sisustamiseks, mis võivad pakkuda enam naudingut kui lapsed. Teatud sotsiaalmeediaplattformid võimaldavad oma elustiili ja tarbimisvõimalusi võrrelda märksa enamate inimestega kui varem, mis suurendab materiaalseid ootusi. Samuti pakub sotsiaalmeedia võimalusi luua virtuaalseid kogukondi, mistõttu vajadus vahetu inimsuhtluse järele kahaneb.²⁴

Kolmandaks on muutunud ka arusaam ajastusmuutusest.²⁵ Lapsevanemaks saamise hilisemasse ikka nihkumine ei ole peatunud 30. eluaasta piirimail, nagu algselt oletati. Nii on mõneski Euroopa riigis esmakordse emakssaamise keskmine vanus juba ligi 32 aastat ja isakssaamise vanus veel hilisem. See tähendab potentsiaalsete vanemate arvu suurenemist, kes vanusest tulenevate bioloogiliste piirangute tõttu isegi viljatusravi toel soovitud laste arvuni ei jõua.²⁶ Samuti põhines varasem arusaam eeldusel, et enamik nooremas eas edasilükatud lastest saadakse hilisemas vanuses. Nii see tõesti vähemalt Põhjamaades kuni möödunud kümnendini ka toimis, kuid pärast seda enam mitte – harvem laste sünd nooremas eas ei ole enam kompenseeritud sagedasema lapsesaamisega hilisemas vanuses. Seega ka põlvkonnasündimus, mida mõõdab **keskmine laste arv viljakusea lõpuks, on 1990. aastatel sündinud aastakäikudes jõudsalt vähenemas.**²⁷ Seejuures paistab vähenemine olema tingitud peaaesjalikult lastetuse kasvust.²⁸

23 Ning et al., „How Media Use Influences the Fertility Intentions Among Chinese Women of Reproductive Age“; Rotkirch, „The TikTok Baby Bust“.

24 Tammisalo ja Rotkirch, „Effects of Information and Communication Technology on the Quality of Family Relationships“.

25 Beaujouan, „Delayed Fertility as a Driver of Fertility Decline?“; Beaujouan et al., „Delayed First Births and Completed Fertility across the 1940–1969 Birth Cohorts“; Beaujouan ja Neels, „Delayed Fertility and Childlessness“.

26 Habbema et al., „Realizing a Desired Family Size“.

27 Hellstrand et al., „All-Time Low Period Fertility in Finland“; Hellstrand et al., „Not Just Later, but Fewer“; Sobotka, „The new low-fertility landscape: Rapid shifts, ambiguous preferences, uncertain future outlook“.

28 Ohlsson-Wijk ja Andersson, „Disentangling the Swedish Fertility Decline of the 2010s“; Hellstrand, „Drivers and Future of the Fertility Decline in the 2010s: An Analysis of Finland and Other Nordic Countries“.

Eesti rahvastikuareng kuni 2020. aastani

Kui maailma rahvaarv on viimase kahe ja poole sajandiga kasvanud üle kümne korra, siis Eesti rahvaarvu kasv, eriti põlisrahva osas, on olnud väga väike. Selle peamiseks põhjuseks on Eesti demograafilise ülemineku eripära. Reeglina väheneb demograafilise ülemineku käigus suremus märksa varem kui sündimus ning just see ebasünkroonsus tekitab ülemineku ajal inimkonna ajaloos enneolematult kiire rahvaarvu kasvu, mida nimetatakse rahvastikuplahvatuseks. Kui enne 18. sajandit suurenes maailma rahvastik umbes 0,05% võrra aastas või veel vähem, mis tähendas rahvaarvu kahekordistumist tuhandete aastatega, siis viimastel sajanditel demograafilist üleminekut läbides on juurdekasv olnud tunduvalt kiirem (1% või enam aastas). 20. sajandil kulus maailma rahvaarvu kahekordistumiseks vaid mõnikümend aastat.²⁹

Eesti rahvaarvu kasv on maailma riikide enamikuga võrreldes olnud erandlik, nagu näitab tabel 2. Nimelt vähenesid suremus ja sündimus demograafilise ülemineku käigus Eestis paralleelselt, mistõttu **rahvaarvu kasv oli nii muude Euroopa kui ka teiste riikide võrdluses väga väike**. Teadaolevalt on üksnes Prantsusmaal ja Lätis rahvaarvu kasv olnud samavõrd „mitteplahvatuslik“. Kui Eesti oleks järginud maailma rahvastiku keskmist arengujoont, siis oleks meie rahvaarv suurenenud kuue miljonini, Soome või Rootsi võrdse juurdekasvu eeldusel aga kahe-kolme miljonini. Rahvaarvu kasvu väiksus Eestis (ja Lätis) seostub Eesti-, Liivi- ja Kuramaa majandusliku ja kultuurilise eripäraga.³⁰ Nimelt iseloomustas Balti piirkonna agraarkorraldust suur mõisamajanduse osakaal ja sellest tulenev maanälg, samuti vajadus talumaa päriks osta, mis tähendas suuri kapitalikuluseid. Saksa ülemkihi vahendusel jõudsid rahva hulka luterlik hariduskorraldus ja rahvavalgustuslikud ideed, mis soosisid moodsa ratsionaalse ja planeeriva mõtteviisi teket. Kahte poolt kokku pannes sai maarahvas võrdlemisi varakult aru, et majandusliku edukuse mõttes võib laste arvu piiramine olla kasulik. Lisaks piirasid majanduslikud võimalused pere loomist ja laste saamist sulasrahval, kes moodustas arvuliselt ligi poole Eesti maaelanikest.

29 Livi Bacci, A Concise History of World Population, 25–26.

30 Gortfelder, „Fertility Modernisation in Estonia: An Analysis of Individual-Level Data for Women Born 1850–1899“; Lust ja Jaadla, „Abielusündimus Mulgimaal: laste arv 1820.–1870. aastate sünnipõlvkondadel“.

Tabel 2. Demograafiline üleminek ja sellega kaasnenud rahvaarvu kasvukordaja.

Riik	Algus	Lõpp	Kasvukordaja
Eesti	1850	1940	1,6
Rootsi	1780	1940	3,9
Soome	1830	1940	2,7
Prantsusmaa	1780	1930	1,6
Inglismaa	1780	1940	6,0
Itaalia	1860	1975	2,4
India	1920	2020	4,6
Keenia	1930	...	10+
Maailm	1780	...	10+

Märkus: Riikide hinnangud põhinevad rahvaarvul, mistõttu väljarändajaid ei ole arvesse võetud.

Andmed: Katus, Demographic Development in Estonia; Chesnais, The Demographic Transition, lk 302–320.

Kahe maailmasõja vahelisel ajal oli enamuses Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides, aga ka eurooplastega asustatud ingliskeelsetes ülemereriikides sündimus langenud taastetasemele või sellest allapoole. Teise maailmasõja järgse beebibuumiga kaasnes aga ajutine trendimuutus, mis tõi sündimuse kõnealustes riikides paariks kümnendiks uuesti taastetasemele või isegi sellest ülespoole.³¹ Ehkki Eesti kuulus oma varasema demograafilise arengu poolest samasse riikiderühma, **sõjajärgset beebibuumi siin aset ei leidnud**. Eestis ulatus sündimus taastetasemeni vaid üksikutel sõjajärgsetel aastatel (joonis 3). Põlisrahva vaatest oli seis tegelikult veel halvem, sest kiire sisserände tulemusena moodustasid mitte-eestlaste lapsed juba 1950. aastal enam kui veerandi sündidest (vt joonis 5). Kui tavakäsitluses seostuvad beebibuumi ajajärguga suurearvulised põlvkonnad, siis eestlaste sünnipõlvkonnad olid sõja järel võrreldes iseseisvusajaga väiksemad.

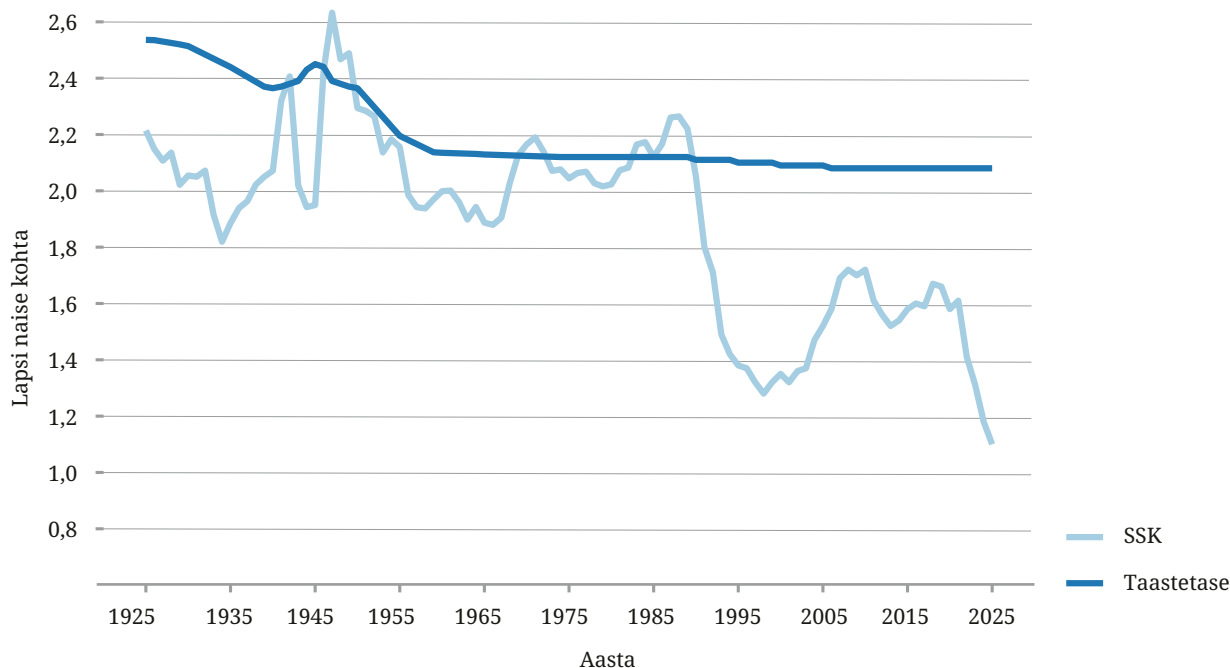
Beebibuumi ärajäämine Eestis seostub suurte sõjakaotuste ning ühiskonna vägivaldse ümberkorraldamisega okupatsioonivõimu poolt. Suremuse, läände pagemise, repressioonide ja piirimuutuste tõttu kaotas Eesti 22% oma sõjaeelsest elanikkonnast.³² Kaotused puudutasid keskmisest enam lapsesaamisealist osa rahvastikust, esmajoones mehi, mistõttu Eestis valitses sõja lõppedes terav noorte meeste puudus.³³ Kui Läänes algas varsti pärast sõja lõppu kiire majandusliku heaolu kasv, siis Eestis, vastupidi, hakkas elatustase arvestatavalt paranema alles 1960. aastatest ning võrreldes Läänega märksa kasinamalt.

31 Van Bavel ja Reher, „The Baby Boom and Its Causes“.

32 Klesment ja Mertelsmann, „Estonian Population Size“.

33 Gortfelder ja Puur, „Noorte meeste puudus Teise ilmasõja järgses Eestis“.

Joonis 3. Summaarne sündimuskordaja ja sündimuse taastetase Eestis, 1925–2025.

Andmed: Statistikaameti andmebaasi tabel RV033, TLÜ EDK arvutused.

Alates 1970. aastatest, mil raudsest eesriidest lääne pool hakkas sündimus pärast beebibuumi uuesti vähenema, **toimus Eestis ja laiemalt kommunistlikus blokis sündimuse kasv, sh mõnel aastal üle taastetaseme**. Osades Ida-Euroopa riikides (nt Ida-Saksamaa, Ungari) oli sündimuse suurene-mine seotud pronatalistliku poliitikaga, mis hõlmas elamuehitust ja lapsevanemate eelistamist elamispinna jagamisel, rahalisi toetusi ja lapsehoiu-võimaluste pakkumist.³⁴ Eestis võib taoliste meetmete rolli tagasihoidlikuks pidada, välja arvatud üheaastase osaliselt tasustatud lapsehoolduspuhkuse sisseseadmine 1980. aastate algul.³⁵ Ilmselt mängis oma rolli ka Teise maailma-sõja põhjustatud meestepuuduse lakkamine, üldine elatustaseme tõus ning Stalini aja hirmuõhkkonna möödumine. Olulise tegurina suurendas 1950. aastatest kuni 1990. aastate alguseni Eesti sündimuse tasemenäita-jaid, sh summaarset kordajat, laste saamise nihkumine nooremasse ikka. Kui lapsevanemaks saamise ea tõusul sünnib osa lapsi järgnevatel aastatel, siis nooremasse ikka nihkumisel on vastupidine mõju. 1950. aastate keskpäigas oli Eestis emade keskmine vanus esimese lapse sünnil üle 25 eluaasta. 1980. aastate lõpuks oli see langenud alla 23 eluaasta, mis on paari-kolme aasta võrra varasem kui 19. sajandi keskpaigas. Ajavahemikul 1955–1979

34 David, „Eastern Europe“; Kreyenfeld, „Fertility Decisions in the FRG and GDR“.

35 Brainerd ja Malkova, How Religion Mediates the Fertility Response to Maternity Benefits; Klesment, „Fertility Development in Estonia during the Second Half of the XX Century: The Economic Context and Its Implications“.

oli summaarne sündimuskordaja Eestis keskmiselt 2,0 last. Kui lapsevanemaks saamise noorenemise mõju eemaldada, väheneb okupatsiooniaja lõpukümnnendite kordaja 1,8-le.³⁶

Endise süsteemi lagunemine tõi Eestis ja laiemalt Ida-Euroopas kaasa järsu sündimuse vähenemise,³⁷ kuid osalt on sündimustaseme suur kontrast 1970. ja 1980. aastate ja järgnenud üleminekuaja vahel näiline. Nagu eespool märgitud, toimus okupatsiooniaja lõpukümnnenditel lapsevanemaks saamise ea märgatav noorenemine. Sealpeale on aga lapsevanemaks saamise vanus Ida-Euroopas jõuliselt tõusnud, ulatudes praegu Eestis naistel 29,4 eluaastani ja meestel paar aastat hilisemasse ikka. Kui seda arvesse võtta ja võrrelda 1990. aastate eelsete ja järgsete kümnnendite ajastuskorrigeeritud sündimuskordajaid, siis ise loomustab Eesti sündimustaset kuni 2020. aastateni suhteline stabiilsus.³⁸

Põlvkonnavaates kinnitab Eesti sündimustaseme stabiilsust joonis 4. 1960. aastal sündinud naised, kes olid 1980. aastatel kahekümnnendates eluaastates, olid 25. eluaastaks saanud keskmiselt 1,2 last. 1980. aastal sündinud naised, kes olid kahekümnnendates nullindatel, olid samaks vanuseks saanud 0,6 last. Vaatamata sellele on keskmine laste arv neis põlvkondades perekasvua lõpuks väga sarnane. See tähendab, et **üleminekuaja raskused ei põhjustanud Eestis peredesse sündivate laste arvu olulist vähenemist**, vaid üksnes lapsevanemaks saamise ea tõusu.

Sama ei saa öelda endise idabloki riikide kohta laiemalt. Teistes kõnealuse piirkonna riikides kaasnes ühiskonnamuutusega laste arvu märgatav vähenemine. Kui võrrelda 1960. aastal sündinud ja 1970. aastate teises pooles sündinud põlvkondi, oli vähenemine Tšehhis 2,03-lt 1,74-le; Ungaris 2,02-lt 1,66-le; Poolas 2,17-lt 1,51-le; Leedus 1,83-lt 1,47-le; Bulgaarias 1,95-lt 1,66-le; Valgevenes 1,87-lt 1,57-le; Venemaal 1,85-lt 1,61-le.³⁹ Eestis vähenes saadud laste arv 1960. ja 1980. aastal sündinud põlvkondade võrdluses 1,98-lt 1,89-le (joonis 4). Seejuures jäi 1960. aasta põlvkonnal taastepiirist puudu vaid 5%, 1980. aasta põlvkonnal 9%.

Võib spekuloida selle üle, kui palju on Eesti eristumine seotud väikerahva murega kestmajäämise pärast ja millist osa etendas selles laulvast revolutsioonist kaasa võetud lendlause „maa tuleb täita lastega“. Kuid mure kestmajäämise pärast on ilmselt omanud mõju poliitikakujundusele, sest võrdlevas vaates on Eesti perepoliitikat hinnatud üheks parimaks endise idabloki maade hulgas.⁴⁰ Vanemahüvitist, mida võib pidada taasiseseisvunud Eesti

36 Puur ja Vseviiov, „Eesti sündimusareng ja perepoliitika võimalused“.

37 Sobotka, „Fertility in Central and Eastern Europe after 1989“.

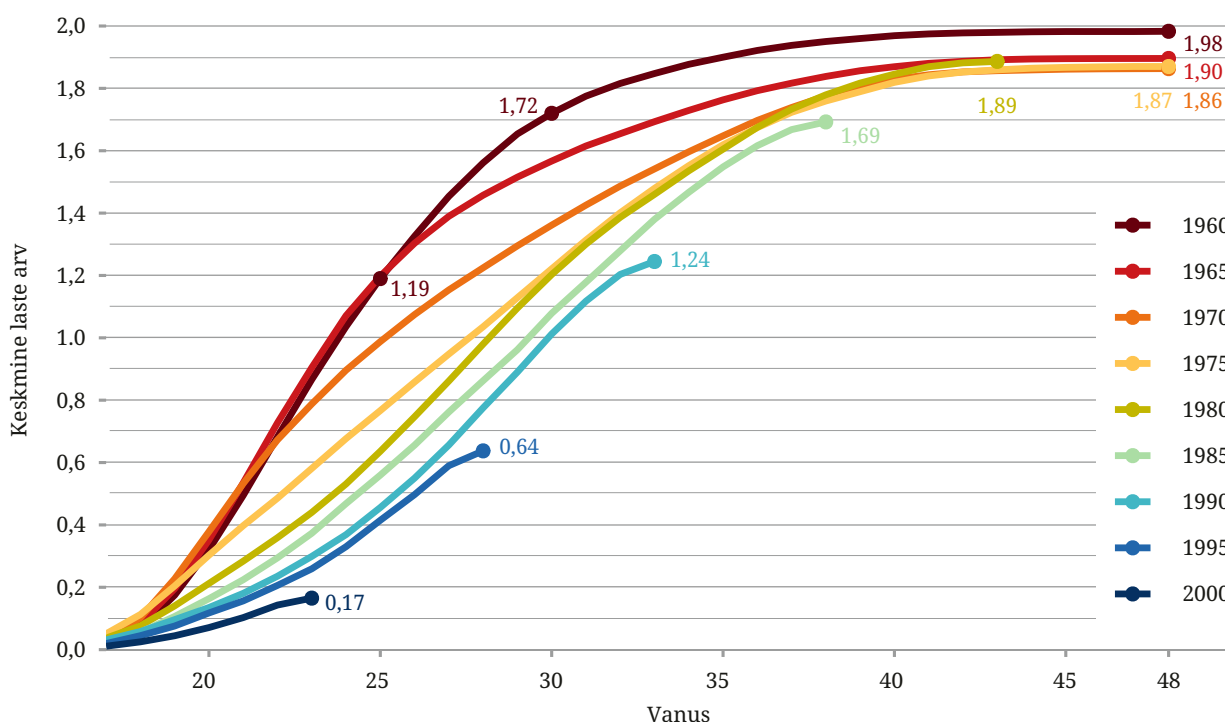
38 Klesment, „Fertility Development in Estonia during the Second Half of the XX Century: The Economic Context and Its Implications“; Puur ja Vseviiov, „Eesti sündimusareng ja perepoliitika võimalused“.

39 Frejka, „The Fertility Transition Revisited“; Max Planck Institute for Demographic Research ja Vienna Institute of Demography, „Human Fertility Database“.

40 Frejka ja Gietel-Basten, „Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe after 1990“.

perepoliitika kõige olulisemaks üksikmeetmeks, on hinnatud maailma üheks kõige heldemaks ning selle positiivset põhjuslikku mõju sündimusele on ka uuringud tõendanud.⁴¹ Lisaks klassikalistele perepoliitika meetmetele on Eestis ka võrdlemisi hästi kättesaadav viljatusravi, peaaesjalikult riigieelarvest subsideeritav tasuta haridus kõigil kooliastmetel kuni ülikoolini, koolitoit ja tasuta tervishoid, mis kõik laste kasvatamise kulusid vanemate jaoks vähendavad. Ida-Euroopa võrdluses oli Eesti edukamate seas ka selles osas, mis puudutab eluasemelaenude turu tekkimist ja nende toel eluaseme soetamise võimalusi.⁴²

Joonis 4. Vanuskumulatiivne laste arv, Eesti naiste sünnipõlvkonnad 1960–2000.

Andmed: Rahvastikuregistri andmed seisuga 01.01.2024. TLÜ EDK arvutused

Vaatamata laste arvu stabiilsusele kuni 1980. aastate alguses sündinud põlvkondadeni peab paika ka fakt, et **alates 1990. aastatest on laste aastakäigud muutunud suuruselt üha väiksemaks** (joonis 5). Lõppastmes on just aastakäikude suurus see, mis määrab, kui palju on tulevikus töökäsi ja maksu- maksjaid, helgeid päid teaduse ja kultuuri edendamiseks, arste, õpetajaid,

41 Otto et al., „Measuring the Generosity of Parental Leave Policies“; Puur ja Abdullayev, Vanemahüvitis ja sündimus: Eesti vanemahüvitise 2004. a. reformi analüüs; Puur et al., „Parental Leave and Fertility“.

42 Makszin ja Bohle, „Housing as a Fertility Trap“; Sjöberg ja Tammaru, „Transitional Statistics“.

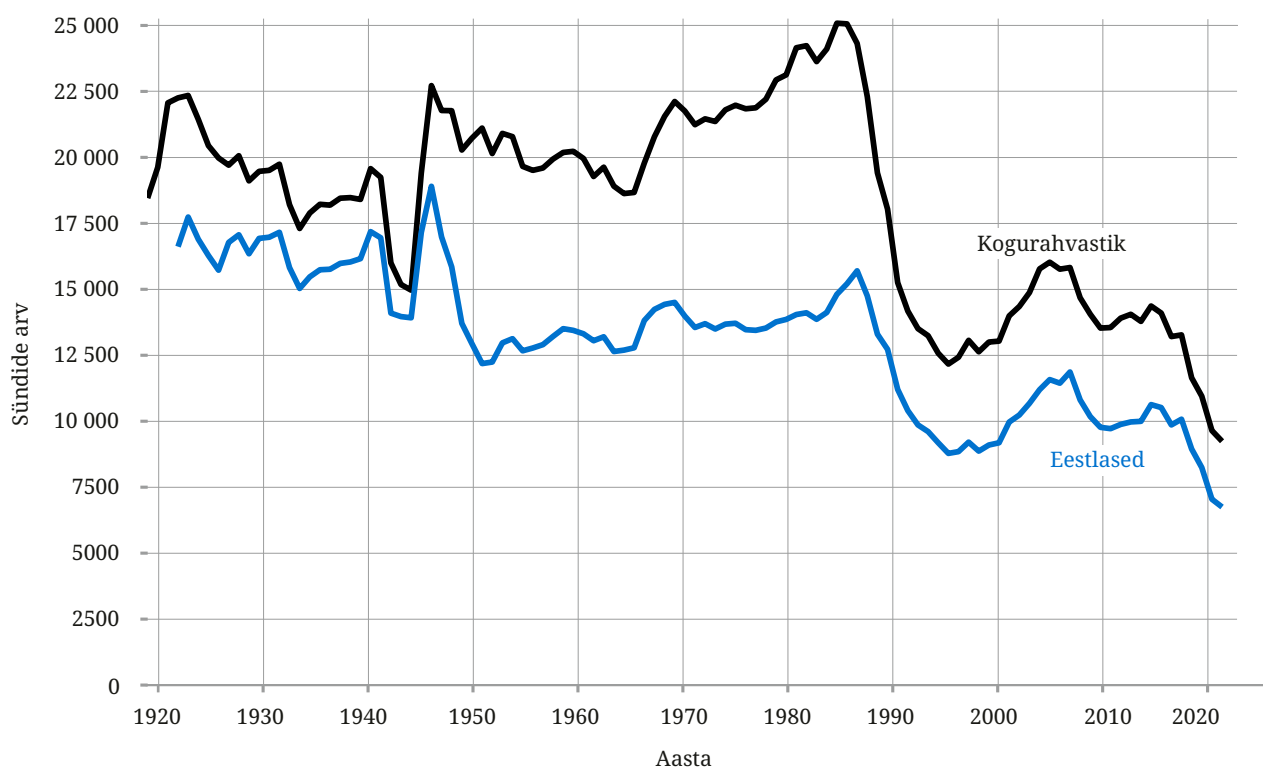
reservväelasi jne. Kui minevikus vähendas uute aastakäikude suurust kõrge imikute ja laste suremus (veel 1950. aastal suri Eestis 13% lastest enne 20. eluaastat), siis nüüdisajal on samalaadse toimega väljaränne. Andmed näitavad, et 2021. aasta loenduseks oli kümnendik 1980. aastate suurtesse põlvkondadesse sündinud lastest Eestist lahkunud, mis samuti ühiskonna kestlikkust mõjutab.⁴³

43 TLÜ EDK publitseerimata arvutused 2021. aasta rahvaloenduse materjali põhjal. Aluseks võetud 2000. aasta rahvaloenduse ajal Eestis elanud, vältimaks Nõukogude-aegsete sisserändajate kaasamist, kes lahkusid oma kodumaale 1990. aastatel.

Sündimuskrahh 2022–...

Üldine kirjeldus

Joonis 5. Sündide arv Eestis, kogurahvastik ja eestlased, 1919–2025.

Andmed: Statistikaameti andmebaasi tabelid RV030 ja RV031, TLÜ EDK arvutused.

Sel kümnendil on sündimus nii summaarse kordaja (joonis 3) kui sündinud laste absoluutarvu (joonis 5) mõttes teinud läbi järsu vähikäigu. 2024. ja 2025. aastal nägi Eestis ilmavalgust alla kümne tuhande lapse. Eesti ala kohta käiv ühtne riiklik statistika algab 1919. aastaga ja nagu joonis 5 näitab, on tegemist kõige väiksema sündide arvuga selles aegreas. Vaadates kaugemale ajalukku, sündis Eesti alal viimati sama vähe lapsi Põhjasõja järgsel ajal, kui rahvaarv oli vähenenud umbes kaheksa tuhandeni. Kui võtta arvesse mineviku kõrget imiku- ja lapsesuremust, siis **täisikka jõudnud põlvkondade suurus oli viimaste aastatega samaväärne 18. sajandi lõpus sündinutel**, mil Eesti rahvaarv oli poole miljoni suurusjärgus.⁴⁴

44 Kaudsed arvutused, kasutades erinevaid andmekilde Sulev Vahtrre ja Heldur Palli töödest. Vt ka <https://www.err.ee/1610020231/mark-gortfelder-millal-olid-eestis-viimati-nii-vaikesed-polvkonnad>

Sündimuse vanuskordajad vähenesid ajavahemikul 2021–2024 läbivalt viien-diku võrra või enam.⁴⁵ Seega ei ole tegemist majanduslikku ebakindlust tundvate nooremate inimeste reageeringuga, kel on võimalus oma edasi-lükatud lapsed paremate aegade naastes hilisemas eas saada. Ka 35–44-aastaste sündimuskordajad on selgelt vähenenud, mis annab põhjust arvata, et suurele osale neist kujuneb laste arvu vähenemine pöördumatuks.

Olukorda komplitseerib tõsiasi, et võrreldes 1990. aastate raskustega on keskmise lapsevanemaks saamise iga kuue aasta võrra hilisem, mis tähendab, et 2020. aastatel vanusesse 35 jõudnutel on laste arv nii soovitud kui ka taaste-tasemest tunduvalt väiksem, nagu näitab joonis 4. Nende asjaolude tõttu **on tänane Eesti kriisilaadsete mõjude poolt palju haavatavam**. Tasub samuti silmas pidada, et 2022. aastal, mil sündimuse järsk vähenemine algas, olid kolmekümnendates eluaastates 1980. aastate suured põlvkonnad. See tähendab, et kriiside tõttu sündimata jäävate laste absoluutarv on võrdlemisi suur.

Sündimuse järsku vähenemist viimastel aastatel seostatakse „kriiside ajaga“, mis hõlmab COVID-i pandeemiat, Venemaa täiemahulist sõda Ukraina vastu ning elukalliduse hüppelist tõusu. Järgnevalt käsitleme nende tegurite mõju lähemalt.

Koroonakriisi mõju

COVID-i pandeemia algas mäletatavasti 2020. aasta alguses, tuues Eestis esimese piiranguline kaasa sama aasta kevadel. Sündimuses peaks pandeemia tingitud ebakindluse (nii tervise kui majanduse mõttes) mõju olema kõige selgemini nähtav 2021. aastal, kuid ei Eestis ega mujal rikastes riikides ei täheldatud sel aastal sündide arvu vähenemist.⁴⁶ Vähenemine algas, nagu eespool mainitud, järgneval, 2022. aastal. Teaduskirjanduses on sündimuse vähenemist seostatud mitte piirangutega, vaid hoopis nende kaotamisega (ja selle ootusega) 2021. aastal, mil vaktsineerimine jõudis ka lapsesaamises inimesteni, kes said elukorralduse normaliseerudes pandeemia ajal ootele pandud tegevusi, näiteks reisimist, jätkata.⁴⁷

Siiski võivad pandeemial olla ka teistsugused ja pikemaajalised mõjud. 2021. aastal ja 2022. aasta alguses läbi viidud Eesti Pere- ja Sündimusuuringus (EPSU) küsiti vastajatelt nende koroonakriisi kogemuse kohta. 18% lapsesaami-seas vastanutest leidis, et nende tervis muutus koroonakriisi ajal halvemaks. Samas, nagu näitab joonis 6, ei seostu taoline hinnang lapsesaamise tõenäosuse vähenemisega kolme aasta jooksul pärast küsitlust. 45% leidsid, et nad tundsid pärast COVID-kriisi rohkem kurbus- ja masendustunnet ning sellel rühmal oli

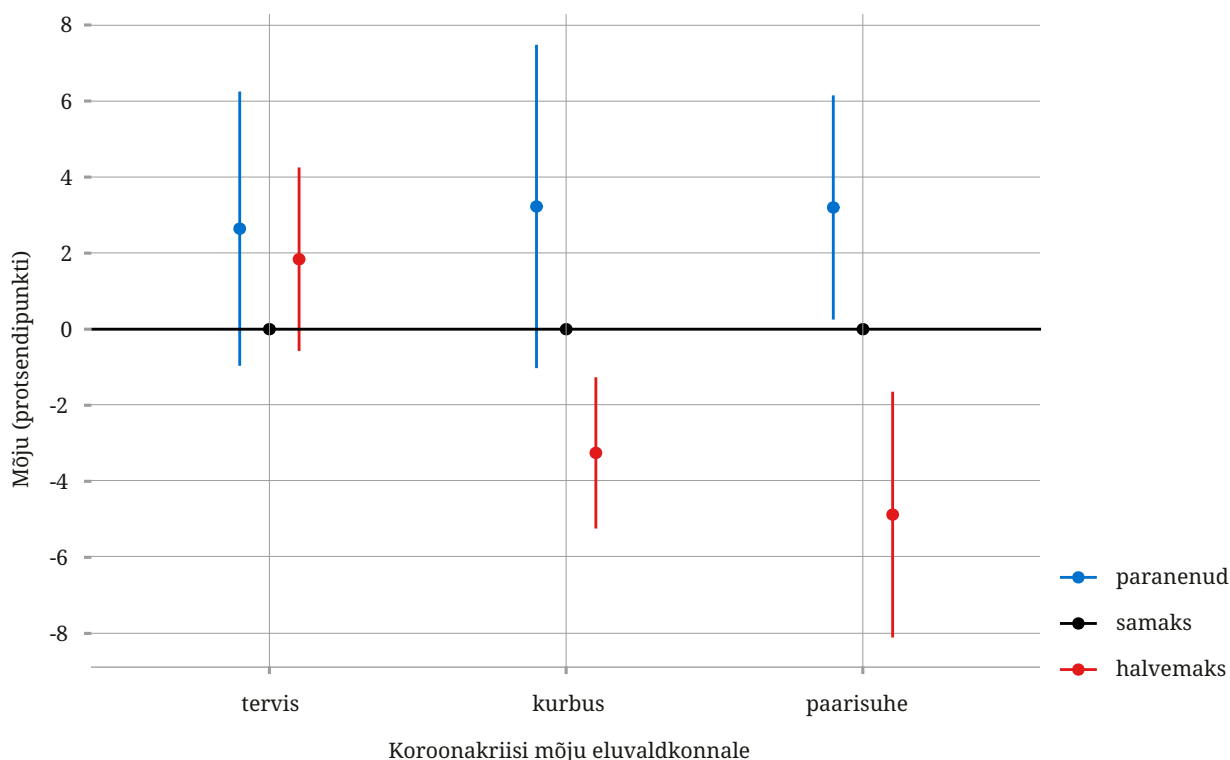
45 2025. aasta vanuskordajaid pole veel avaldatud. Statistikaameti andmebaasi tabel RV172.

46 Sobotka et al., „Pandemic Roller-Coaster?“

47 Bujard ja Andersson, „Fertility Declines Near the End of the COVID-19 Pandemic“.

lapsesaamise tõenäosus tõesti kolme protsendipunkti võrra väiksem võrreldes nendega, kes sellist muutust ei täheldanud. 12% vastajatest hindas, et nende paarisuhe on koroonakriisiga halvenenud; nende lapsesaamise tõenäosus oli viie protsendipunkti võrra väiksem. Pidades silmas, et üldse said kolme aasta vältel pärast küsitlust (esimese või järgmise) lapse 15% vastanutest, on tegemist üsna suure mõjuga.

Joonis 6. (Esimese või järgmise) lapse saamise tõenäosuse seos koroonakriisi mõjudega, Eesti 19–44-aastased mehed ja naised, 2021–2024.

Märkus: Keskmine marginaalne mõju 95%-lise usaldusvahemikuga logistilise regressiooni mudeli alusel. See näitab, kui palju erineb lapse sünni tõenäosus rühmades „paranenud” ja „halvenenud” referentsrühmaga „samaks” võrreldes. Kontrollitud soo, vanuse, olemasolevate laste arvu ja perekonnaseisu mõju. Kaasatud 19–44-aastased mehed ja naised.

Andmed: Eesti pere- ja sündimusuuring 2021–2022 ja rahvastikuregister 01.01.2025 seisuga. TLÜ EDK arvutused.

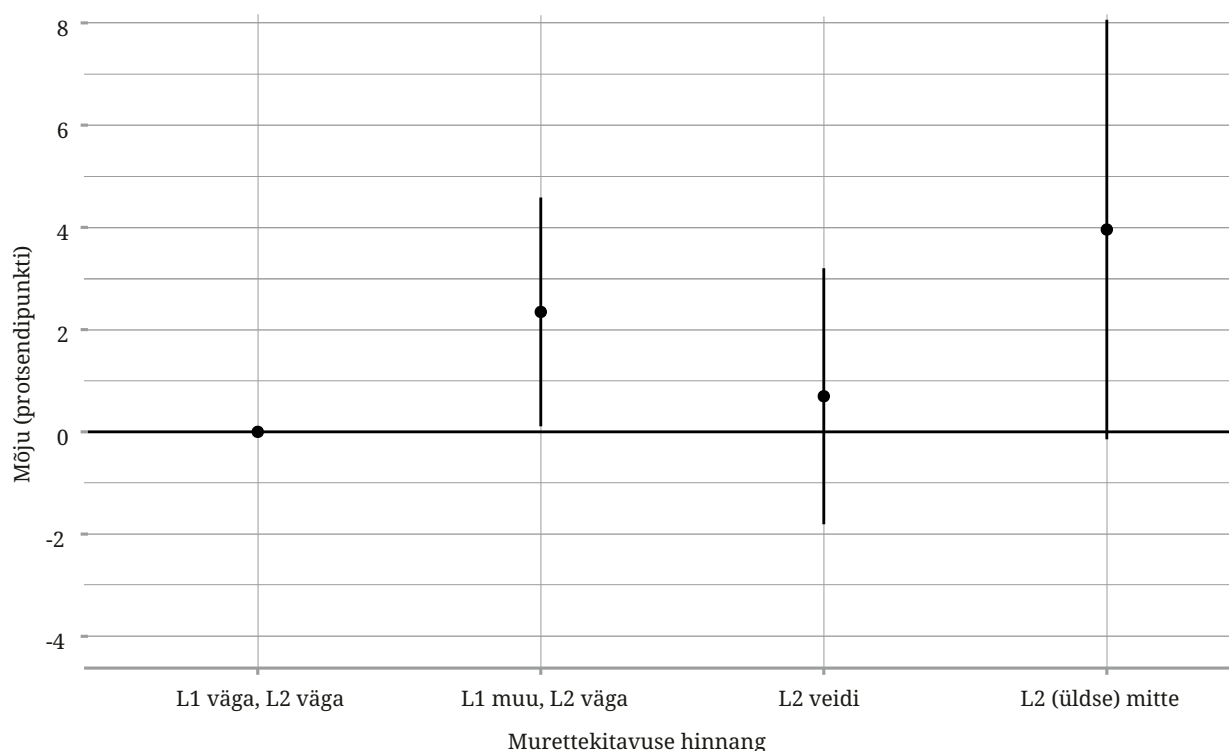
Sõjahirmu mõju

Venemaa täiemahuline sissetung Ukrainasse algas 2022. aasta veebruaris. Samal aastal vähenes sündide arv eelneva aastaga võrreldes 12% võrra. Suhtarvuliselt suurem vähenemine võrreldes varasema aastaga on Eestis aset leidnud üksnes Teise maailmasõja ajal ja 1990. aastate alguses. Samas ei saa enamikku 2022. aastal toimunud sündide vähenemisest panna sõja arvele, sest sõjast johtuv hirm ja ebakindlus said sündimust realselt mõjutama hakata alates aasta lõpust. Kuupõhised andmed kinnitavad, et 2022. aasta lõpus ning

järgneva aasta alguses sündide arvu vähenemine tõepoolest süvenes.⁴⁸ Samuti näitab Euroopa riikide võrdlus, et sündimuse vähenemine on olnud suurem sõjakolde läheduses asuvas Ida-Euroopas, sh ka majanduskasvu nautivates Leedus ja Poolas.⁴⁹

Seost sõjahirmu ja lapsesaamise vahel isikutasandil on võimalik uurida EPSU andmetega. Uuringu esimese laine andmekogumine toimus 2021. aastal ja 2022. aasta alguses ehk enne täiemahulist sissetungi. Teise laine andmekogumine toimus 2024. aasta lõpus ja 2025. aasta esimesel poolaastal ehk sõja pessimistliku perioodi ajal. EPSU näol on tegemist paneeluuringuga, kus küsitletakse samu isikuid kokku mitmel korral. Riigikantselei monitooringule sarnast, konkreetselt Eesti turvalisuse või Vene-Ukraina sõja kohta käivat küsimust EPSU-s ei leidu, kuna tegemist on osaga rahvusvahelisest võrdlusuuringu programmist. Küll aga pidid vastajad hindama, kas ja mil määral muretsevad nad „sõjaliste konfliktide“ pärast üldisemalt. Kahe laine võrdluses suurenes sõjalisi konflikte „väga murettekitavateks“ pidanud vastajate osa kolmandikult kahe kolmandikuni.

Joonis 7. (Esimese või järgmise) lapse saamise tõenäosuse seos murega sõjaliste konfliktide pärast, Eesti 19–44-aastased mehed ja naised, 2021–2025.

Märkus: Kategooria „L1 väga, L2 väga“ on referentsrühm, s.t ülejäänud kategooriate mõju on esitatud selle suhtes. Keskmise marginaalne mõju 95%-lise usaldusvahemikuga logistilise regressiooni mudeli alusel. Kontrollitud soo, vanuse, olemasolevate laste arvu ja perekonnaseisu mõju. Kaasatud 19–44-aastased mehed ja naised.

Andmed: Eesti pere- ja sündimusuuring 2021–2022 ja 2024–2025. TLÜ EDK arvutused.

48 Gortfelder ja Puur, „Kuhu küll kõik sünid jäid?“

49 Gortfelder, „Kuivõrd pidurdab sõjahirm lapsesaamist Eestis?“

Joonis 7 näitab, et **mure sõjaliste konfliktide pärast ja selle suurenemine kahe küsitlusalaine võrdluses on nõrgalt seotud** (esimese või järgmise) lapse saamisega kahe laine vahel. Vastajatel, kes teise küsitlusalaine ajal konfliktide pärast mures ei olnud, oli suurem tõenäosus lapsi saada kui neil, kes olid mõlema laine ajal väga mures. Samas ei olnud erinevust nendega, kes pidasid konflikte „veidi murettekitavaks“. Võrreldes nendega, kes olid väga mures mõlema laine ajal, oli lapsesaamise tõenäosus veidi kõrgem ka neil, kes esimese laine ajal väga mures ei olnud, kuid kelle mure konfliktide pärast teise laine ajaks kasvas. Kõnealused erinevused rühmade vahel vähenevad veelgi ja muutuvad statistiliselt ebaoluliseks, kui võtta arvesse majandusliku olukorra subjektiivseid hinnanguid.

Elukalliduse tõusu mõju

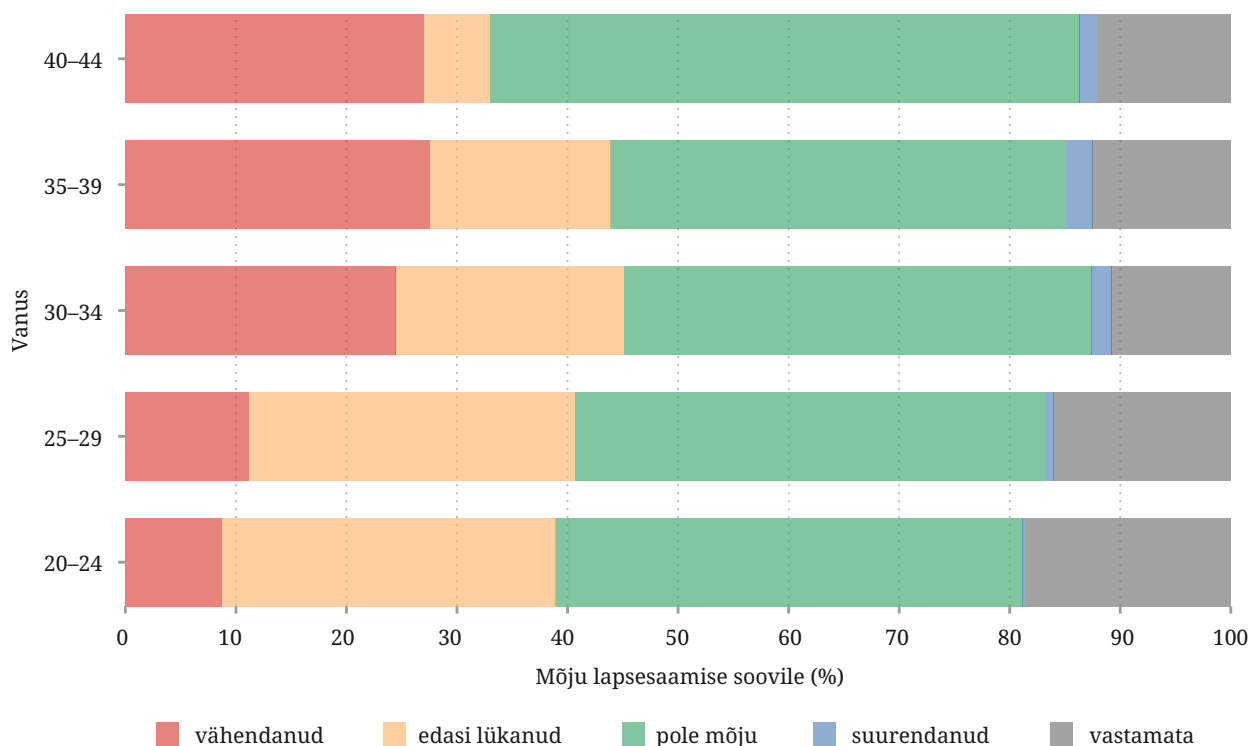
Lisaks sõjahirmule on Venemaa-Ukraina täiemahuline sõda tähendanud Eestile **majanduslikke probleeme, millest inimesi mõjutab esmajoones kiire inflatsioon**. Riigikantselei monitooringus paluti vastajatel panna 2024. ja 2025. aastal nende jaoks muret tekitavaid probleeme pingeritta.⁵⁰ Kolm enim äramärkimist leidnud probleemi olid kõik seotud majandusliku käekäiguga, neljas oli sõda Ukrainas ja viies sõja laienemise oht Eestisse/Euroopasse. Niisiis näitavad monitooringu tulemused majandusliku olukorra ja väljavaate suuremat kaalu võrreldes otsese sõjahirmuga.

2025. aasta suvel-sügisel korraldati Pere Sihtkapitali tellitud rahvastikubaromeetri küsitlus, mille käigus küsiti lapsesaamises inimestelt nende hinnangut, kuidas on elukalliduse tõus viimastel aastatel nende lapsesaamise plaane muutnud (joonis 8). Muidugi seostub sellise küsimusepüstitusega ka asjaolude tagantjärele ümberhindamist ja tehtud valikute põhjendamist. Siiski näitasid tulemused, et elukalliduse tõus on pannud inimesi mitte üksnes lapsesaamist edasi lükkama, vaid ka sellest loobuma, eriti 35+ vanuses. Sama küsimus esitati rahvastikubaromeetris ka kaks aastat varem. Võrdlusest varasema ja hilisema küsitluse vahel ilmneb, et elukalliduse sündimust vähendavat mõju tunnistanud vastajate osa on kahe aastaga oluliselt suurenenud.⁵¹

50 Avaliku arvamuse seireuuring. 23., 47; Avaliku arvamuse seireuuring. 24., 41.

51 2023. aastal vastasid rahvastikubaromeetrile üksnes naised. 40–44-aastased vastasid toona, et elukalliduse tõus on nende lapsesaamise plaane vähendanud 21%, 2025. aastal oli nii vastanuid naiste seas 28%. 35–39-aastaste puhul on vastavad arvud 18% ja 28%, 30–34-aastaste seas 17% ja 30%.

Joonis 8. Elukalliduse tõusu mõju (esimese või järgmise) lapse saamise kavatsusele vanuse järgi, Eesti 20–44-aastased mehed ja naised, 2025.

Märkus: Küsimus: „Mõeldes tagasi 2021. aasta lõpust alanud kiirele elukalliduse tõusule eelnenud ajale, kas olete oma lapsesaamise plaane elukalliduse tõusust tulenevalt muutnud ja kuidas?“

Andmed: Rahvastikubaromeeter 2025.

Eestis ei ole lastega perede toimetuleku toetamine viimaste aastate hinnatõusu oludes olnud poliitiline prioriteet. Kärbitud on nii lasterikka pere toetust kui huvihariduse toetust, samuti on kaotatud lastega seotud ja kodulaenu intresside tulumaksuvabastus. Lisaks kehtestati automaks esialgu paljulapseliste perede vajadusi mitte arvestades. Seega on valitsuse sammud lastega perede majandusliku olukorra halvenemist paraku soodustanud.

Pikemaajalised muutused

Lisaks viimaste aastate kriisidele on rahvastikutaaste pikemaajalist välja-vaadet mõjutamas ka mitu muud tegurit, mis on demograafilise kestlikkuse vaatest samuti negatiivse mõjuga.

Põlvkondade suuruse vähenemine

2005. aastal üllitas Rein Taagepera hoitava sõnumiga arvamuseartikli „Demograafiline vetsupott“, kus kirjeldas Eesti tulevikku vetsupoti metafoori abil.⁵² Ta tõi välja, et Eestit ootab ees laste põlvkondade ja hiljem ka kogurahvastiku kahanemine, sest alates 2010. aastatest jõuavad lapsevanema ikka pärast Eesti taasiseseisvumist sündinud väiksemaarvulised põlvkonnad. Selle teguri mõju on suur, sest veel hiljuti keskeltläbi 20 000-sed lapsevanemate aastakäigud asenduvad 14 000–15 000 suurusel, eestlastel on vastavad suurusjärgud 14 000 ja 10 000 (joonis 5).

Isegi kui nende põlvkondade sündimus märgatavalt tõuseks ja läheneks taastetasele, tähendaks see ikkagi rahvaarvu olulist kahanemist. Viimaste aastate suundumusi arvestades oli see siiski väga optimistlik stsenaarium, sest järgnevalt käsitletud muutuste tõttu näib tõenäolisem Taagepera kirjeldatud kahanemisspiraali süvenemine (vt raporti tulevikusuundumuste osa).

Väärtuste muutumine

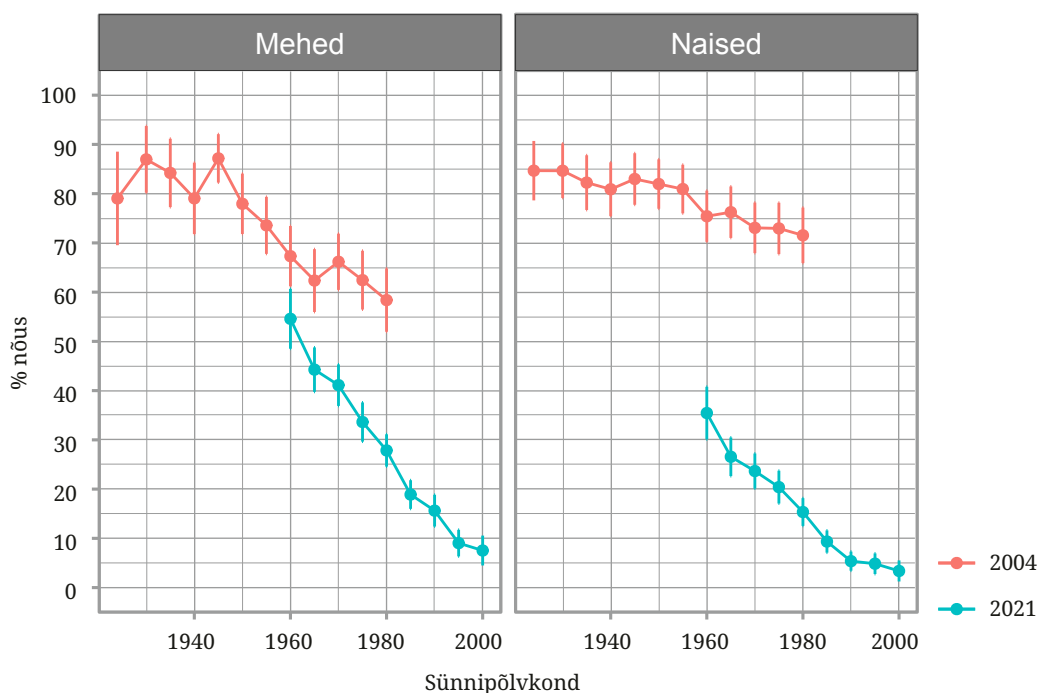
Teine oluline pikaajaline muutus on väärtuste muutumine. Väärtuste uurijad on täheldanud märkimisväärset tõekspidamiste muutust rikastes riikides juba alates 1960.–1970. aastatest.⁵³ Seda on seletatud rahuaja, madala suremuse, majandusliku heaolu kiire kasvu ning heaoluriigi pakutava stabiilsusega – kokkuvõtvalt inimkonna ajaloos eksistentsiaalse turvalisuse enneolematu kasvuga. Kuna väärtuste muutus põhineb paljus põlvkondade vahetumisel, on sellest enim mõjutatud need põlvkonnad, kes on soodsates tingimustes üles kasvanud. Muutus avaldub suurenenud orienteerituses individualismile, eneseteostusele, hedonismile ja isiklikule vabadusele. Eestis sai kõnealune väärtusmuutus Nõukogude okupatsioonist tulenevalt alata raudsest eesriidest läände jäävate riikidega võrreldes hiljem ja on aset leidnud peamiselt 21. sajandil.⁵⁴

52 Taagepera, „Demograafiline vetsupott“.

53 Inglehart, Cultural Evolution; Inglehart, The silent revolution.

54 Ainsaar ja Strenze, „Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga“.

Joonis 9. Vastajate osakaal, kes nõustusid väitega „Naisel/mehel peavad olema lapsed, et end täiel määral teostada“, Eesti naiste ja meeste sündipõlvkonnad, 1926–2002.

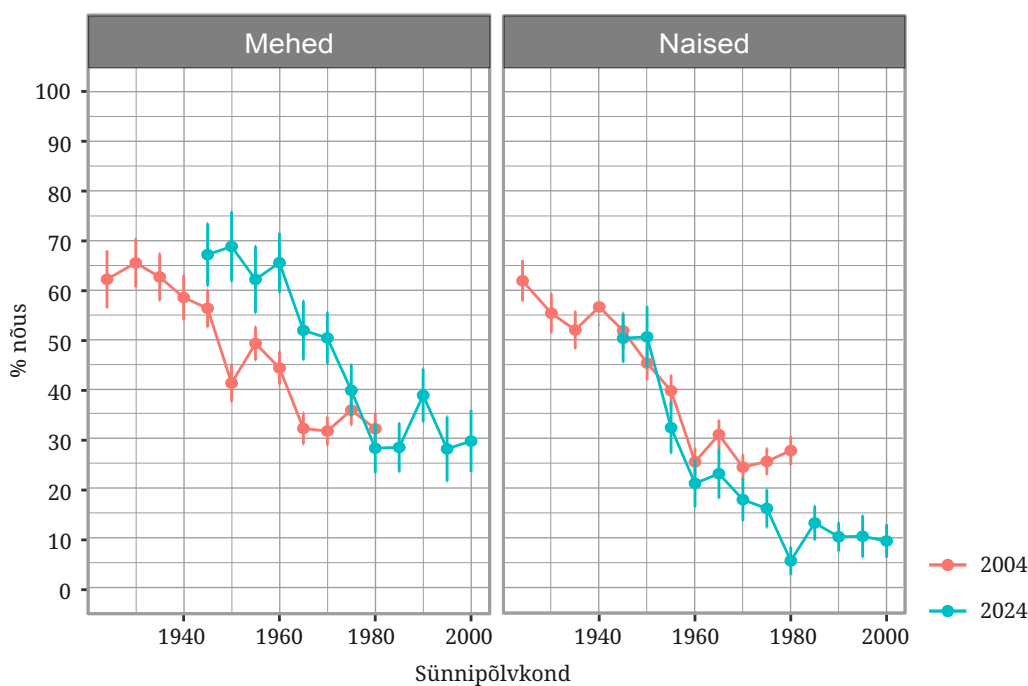
Andmed: Eesti pere- ja sündimusuuringu teine (2004–2005) ja kolmas (2021–2022) ring. TLÜ EDK arvutused.

Nagu juba eespool välja toodud, on nüüdisaja madala suremusega ühiskondades kestlikkust tagavaks sündimustasemeks 2,1 last, mis inimkonna eelneva ajaloo taustal on madal ja näiliselt käegakatsutav. Samas on teaduskirjanduses mõjukas teoreetiline lähenemine – teise demograafilise ülemineku käsitlus –, mis sedastab, et kestliku sündimuse saavutamine on tänapäeva ühiskondades vähetõenäoline. Teooria keskne argument tuleneb just väärtuste muutusest.⁵⁵ Esiteks muudab väärtuste teisenemine ja elule seatud ootuste tõus potentsiaalsed lapsevanemad kalkuleerivamaks, mille tulemusena omandavad laste saamise ja kasvatamisega kaasnevad kulud ning loobumised varasemast suurema tähtsuse. Teiseks kahaneb isikuvabaduse ülimuslikkuse oludes lähedaste ja kogukonna sotsiaalne surve laste saamiseks. Pereelu hakatakse käsitlema rangelt privaatsfäärina, mille suhtes vähemagi ühiskonnapoolse ootuse väljendamisest võib pidada sobimatuks. Kolmandaks muudab kasvav individualism hapramaks paarisuhted, mis avaldab sündimusele kaudselt negatiivset mõju.

55 Puur ja Rahnu, „Teine demograafiline üleminek ja Eesti rahvastiku nüüdisareng“; Lesthaeghe, „The second demographic transition, 1986–2020“.

21. sajandi Eestis on sündimusega seonduv väärtuste muutus uuringute abil hästi dokumenteeritud. Joonisel 9 on esitatud nõustumine väitega, et vanemlus on nii naistele kui meestele vajalik, et end täiel määral teostada. Väide mõõdab lapsevanemaks olemise individuaalset tähendust täiskasvanud inimese elus. Näeme, et vähem kui kahe kümnendiga on toimunud järsk vanemluse kui normi nõrgenemine. Kui enamuse EPSU 2004–2005 küsitlusringis vastanutest nõustus eelmainitud väitega, siis 2021–2022 küsitlusringis olid nõustujad vähemuses, nooremates põlvkondades tugevas vähemuses. Niisiis on Eestis paarikümne aastaga kadunud varasem arusaam, et vanemlus on täiskasvanute elu loomulik ja asendamatu osa. Selle asemele on tulnud arusaam, et lapse saamine on üks elustiili valik paljudest, mille kasuks otsustamine eeldab soodsaid tingimusi ja turvalist keskkonda.

Joonis 10. Vastajate osakaal, kes nõustusid väitega „Laste saamine on kohustus ühiskonna ees“, Eesti naiste ja meeste sündipõlvkonnad, 1926–2002.

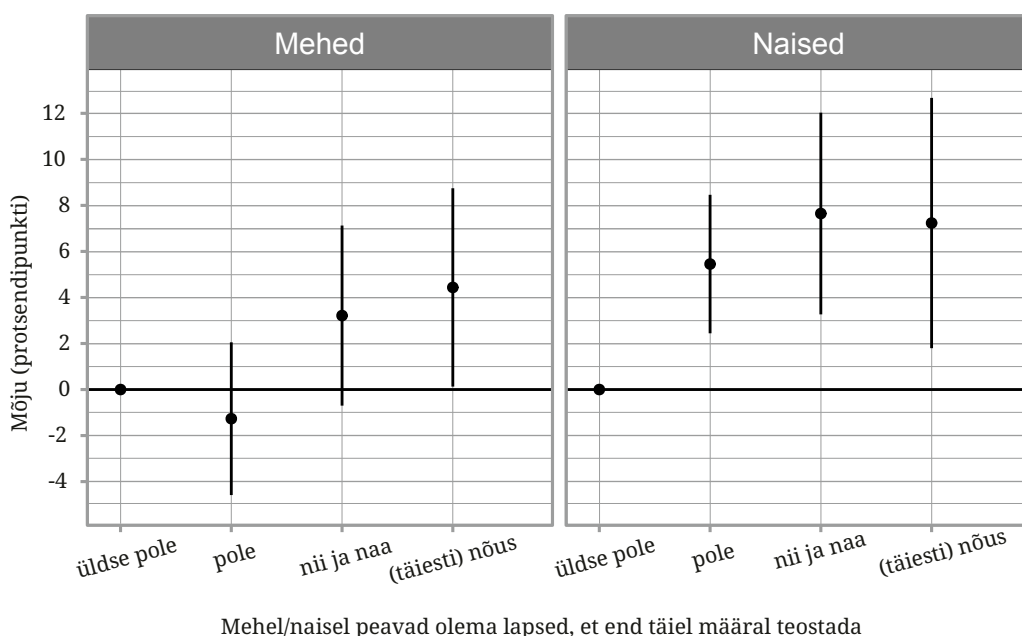

Andmed: Eesti pere- ja sündimusuuringu teine ring (2004–2005) ja Eesti väärtuste uuring (2024–2025). TLÜ EDK arvutused.

Joonisel 10 on esitatud nõustumine väitega, et laste saamine on kohustus ühiskonna ees, mis peegeldab laste saamise ja kasvatamise kui kollektiivse sotsiaalse normi tugevust. Siingi on 21. sajandil toimunud väitega nõustumises arvestatav tagasimineku. Valitsevaks on saanud arusaam, et lapse saamine on üksnes isiklik küsimus. 2025. aasta rahvastikubaromeetris oli 43% 20–49-aastastest naistest ning 26% sama vanadest meestest täiesti või pigem nõus väitega „Madalast sündimusest ei tohiks meedias rääkida, sest laste saamine on igapäevane isiklik asi“. Teisalt leidsid samas küsitluses pea 90% vastanutest, et kui Eesti inimesed saaksid vähem lapsi, siis see mõjutaks riigi tulevikku „väga või mõnevõrra negatiivselt“. Niisiis ei eitata ka täielikult, et lapsed on ühiskonna latusaks toimimiseks vajalikud.

Vanemluse väärtustamist on võimalik isikutasandil seostada lapsesaamise ideaalide, kavatsuste ja tegeliku käitumisega. Kui näiteks tervise, kooselustaatuse või subjektiivse majandusliku toimetuleku lõikes on erinevused ideaalses või soovitud laste arvus olematud või minimaalsed, siis vanemluse väärtustamise osas on vahed märkimisväärsed. Ainuüksi nendel, kes vastasid, et nad „ei ole nõus“ väitega „Naisel/mehel peavad olema lapsed, et end täiel määral teostada“, on võrreldes „üldse pole nõus“ vastanutega 0,3 võrra suurem ideaalne laste arv. „Üldse pole nõus“ ja „(täiesti) nõus“ vastanute ideaalse laste arvu vahe on aga 0,6 last.

Joonis 11. (Esimese või järgmise) lapse saamise seos väärtusküsimusega, Eesti 19–44-aastased mehed ja naised, 2021–2025.

Märkus: Kategooria „üldse pole“ on referentsrühm, mille suhtes ülejäänud kategooriate mõju on esitatud. Keskmine marginaalne mõju 95%-lise usaldusvahemikuga logistilise regressiooni mudeli alusel. Kontrollitud soo, vanuse, olemasolevate laste arvu ja perekonnaseisu mõju. Kaasatud 19–44-aastased mehed ja naised.

Andmed: Eesti pere- ja sündimusuuring 2021–2022 ja 2024–2025. TLÜ EDK arvutused.

Joonisel 11 on kujutatud seos vanemluse väärtustamise ja lapsesaamise vahel küsitluse järgnenud aastatel. Võrreldes nendega, kes eespool mainitud väitega üldse ei nõustunud, oli teistes rühmades suurem tõenäosus last saada. Arvestades, et üldse sai kolme aasta jooksul pärast küsitlust esimese või järgmise lapse 15% vastanutest, on joonisel 11 nähtavad rühmadevahelised erinevused vägagi suured. See kinnitab, et vanemlusnormid ei ole midagi abstraktset, vaid tugevasti tegeliku käitumisega seotud. Detailsem analüüs näitas, et joonisel 9 kujutatud vanemlusnormi muutumine seletab ära suurema osa Eestis alates nullindatest toimunud lapsesaamise soovi vähenemisest.⁵⁶

⁵⁶ Raporti autoritel on valminud analüüs (hetkel publitseerimata), millel need tulemused põhinevad. Vanemluse väärtustamise seost hinnati nelja sündimuse aspektiga: 1) ideaalne laste arv, 2) soovitud laste arv, 3) (esimese või järgmise) lapse saamise kavatsus ja 4) (esimese või järgmise) lapse saamine kolme aasta jooksul pärast küsitlust.

Kooselude püsivuse vähenemine

Enamik lapsi sünnib kooseludesse, mitte üksikvanematele, mistõttu paarisuhete olemasolu ja püsivus on kestliku rahvastikutaaste olulisteks eeldusteks. Uuringud näitavad, et lastetutest moodustavad suhteliselt suure osa need, kes pole kunagi paarisuhtes olnud või on olnud lühiajalistes, ebapüsivates suhetes.⁵⁷ Muidugi võib kooselude lagunemine ja uute sõlmimine olla lapsesaamist soodustav, kui soovitakse uuest suhtest ühiseid lapsi. Samas on lapsesaamise vanuseline aken korduskooseludes piiratum ning kärgperedega kaasnevad tihti suurem emotsionaalne koormus ja kulud. Selle tõttu on kestlikkuse seisukohast soodsam tervete suhetega kooselude püsimine.⁵⁸

Viimase pooleteise aastakümne jooksul on algoritmipõhiste kohtinguäppide kasutuselevõtt toonud romantiliste suhete loomisse olulisi muutusi. Näiteks on Eestis 2020. aasta paiku alanud kooseludest pea kolmandik alguse saanud internetitutvusest. Vähemasti suuremates keskustes laiendavad kohtinguäpid märgatavalt potentsiaalsete partnerite arvu ning algoritmide kasutamine võiks vähemalt teoreetiliselt aidata kaasa sellele, et kaaslased omavahel senisest enam sobivad. Samas senine, alles algusjärgus olev teadustöö ei näita, et kohtinguäppide vahendusel sõlmitud suhted oleksid vähem püsivad või vähem õnnelikud.⁵⁹

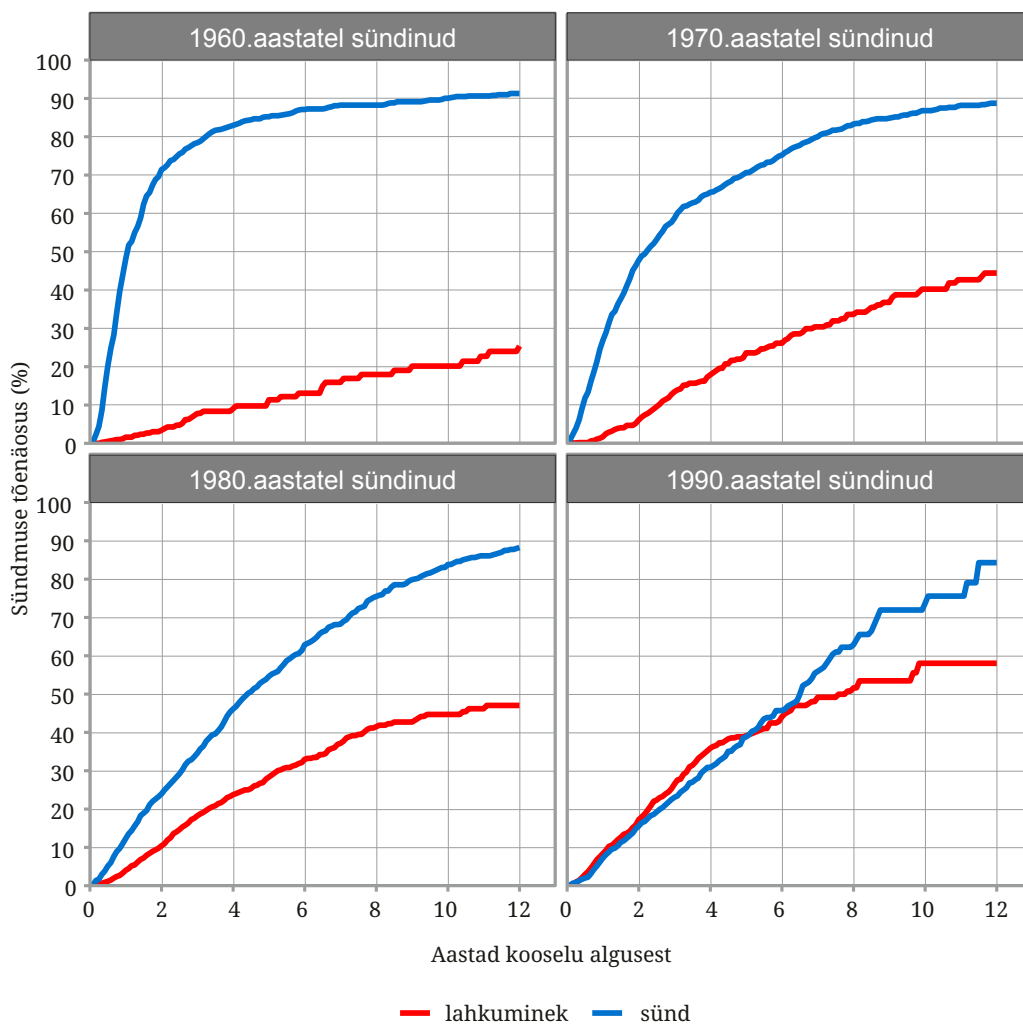
Eestis ja ka Põhjamaades on esmaskooselu sõlmimise sagedus ja ajastus juba mõnda aega olnud suhteliselt ühesugune.⁶⁰ Ligikaudu pooled 1960. aastatest kuni 1990. aastateni sündinud Eesti naistest on esmaskooselu alustanud 23. eluaastaks ning 30. eluaastaks on vähemalt kord paarisuhtes olnud üle 80% naistest; mehed jõuavad vastavate tähisteni paar aastat hilisemas eas.

Teisalt on aga toimunud suur muutus esmaskooselude käekäigus. Joonis 12 kajastab esmaskooselude dünaamikat kahe alternatiivi abil: kas saadakse lapsevanemaks või minnakse enne lahku. Kui 1960. aastatel sündinud põlvkonnas järgnes esmaskooselu sõlmimisele võrdlemisi kiiresti lapse sünn, siis järgnevates põlvkondades on laste sünn muutunud hilisemaks ning lahkuminekü tõenäosus samal ajal suurenenud. 1990. aastatel sündinutel on esimese

-
- 57 Jalovaara ja Fasang, „From never partnered to serial cohabitators“; Saarela et al., „Childlessness Among Heterosexual Partnered Individuals“; Saarela ja Skirbekk, „Childlessness and Union Histories“; Nishikido et al., „Partnership Dynamics and the Fertility Gap between Sweden and Spain“.
 - 58 Kuang et al., „The Changing Inter-Relationship between Partnership Dynamics and Fertility Trends in Europe and the United States“.
 - 59 Kowal et al., „Meeting partners online is related to lower relationship satisfaction and love“; Međimurec, „From offline to online: Trends, correlates, and cross-national variation in meeting romantic partners via the Internet“; Rosenfield, „Marriage, Choice, and Couplehood in the Age of the Internet“.
 - 60 Rahnu, „A Retreat from Parenthood within Partnerships: A Common Pattern in Northern Europe?“; Rahnu ja Jalovaara, „Partnership dynamics and entry into parenthood“.

kuue kooseluaasta jooksul lapsesaamise ja lahkuminekku tõenäosused enam-vähem võrdsed. Sellised suundumused annavad täiendava aluse oletusele, et 1990. aastate põlvkondades kujuneb laste arv võrreldes varasemate põlvkondadega väiksemaks.

Joonis 12. Lapse sünni ja lahkuminekku tõenäosus esmaskooselus, Eesti naiste sünnipõlvkonnad, 1960–1999.

Märkus: Arvutatud võistlevate riskide mudeli järgi.

Andmed: Eesti pere- ja sündimusuuring 2021–2022. TLÜ EDK arvutused.

Tuleviku väljavaade

Jätkusuutmatu sündimuse pärast on Eestis muretsetud nii esimesel iseseisvusajal kui ka pea kogu taasiseseisvumise aja. Kuid hoolimata madalast sündimusest on elu Eestis võrreldes 1990. aastatega läinud valdava enamiku inimeste jaoks tunduvalt paremaks. See vastuolu kestlikkuse pärast muretsemise ning heaolu kasvu ja riigi ülesehitamise vahel on seletatav põhjapanevate demograafiliste muutuste aeglusega, sest **erinevalt julgeoleku- või majanduskriisist avaldub madala sündimuse mõju ühiskonna toimimisele paljude aastakümnete pikkuse viitajaga**. Lühiajaliselt on sündide arvu vähenemine riigieelarve vaates hoopis kasulik, sest vähenevad eekarvekulud perepoliitika, lastehoiule ja haridusele ning vähem täiskasvanuid on väikeste laste tõttu töölt eemal. Teisalt tähendab demograafiliste muutuste suur inerts ka seda, et negatiivsete suundumuste pidurdamiseks, peatamiseks või tagasipööramiseks kulub samuti aastakümneid.

Demograafilise tuleviku kaardistamiseks koostatakse rahvastikuprognose. Kuna tulevik pole ette määratud, vaid sisaldab määramatust, ei anna prognoosid vastust selle kohta, milliseks tulevik täpselt kujuneb. Kuid prognoosid annavad mitmekülgset ja üksikasjalikku teavet selle kohta, millise olukorran ühe või teise arengustsenaariumi realiseerumine viib. Stsenaariumide aluseks on erinevad hüpoteesid demograafilistes alusprotsessides (sündimus, suremus, ränne) tulevikus aset leidvate muutuste kohta. Stsenaariumide arv võib olla seetõttu üsna suur: näiteks ÜRO rahvastikuosakonna prognoos sisaldab üle kümne stsenaariumi, Statistikaameti prognoos aga seitset.

Tabelis 3 on esitatud summaarne sündimuskordaja Statistikaameti, Eurostati ja ÜRO rahvastikuosakonna kahe viimase prognoosi põhistsenaariumides. Välja arvatud Eurostati äsjaavaldatud prognoos, kujutavad need praegust olukorda liiga optimistlikult: 2025. aastal oli Eesti tegelik summaarne sündimuskordaja vaid 1,16. Liigoptimistlikud hinnangud ei ole teisalt üllatavad, sest praegune pretsedenditult madal sündimus tuleneb paljus kriisilaadsetest teguritest, mille arvestamist pikaajaliste prognooside koostamisel ei ole võimalik eesmärgistada.

Kõigis prognoosides eeldatakse, et 21. sajandi jooksul sündimuskordaja võrreldes praegusega suureneb. ÜRO 2024. aasta prognoosis stabiliseerub kordaja sajandi teisel poolel 1,57, Statistikaameti 2024. aasta prognoosis 1,71 ja Eurostati 2026. aasta prognoosis 1,54 juures. Ükski prognoosiasutus ei näe oma põhistsenaariumis ette, et sündimuskordaja võiks tõusta 1980. aastal sündinud põlvkonna keskmise laste arvuni (1,9, joonis 4), rääkimata taastetasemest.

Kõigis tabelis 3 kajastatud prognoosides puudub päritolu ja rahvastiku heterogeensust arvestav mõõde (rahvus, põlisus, keel vms). Selle lisamiseks on käesolevas raportis esitatud täiendavad prognoosid, mis põhinevad TLÜ Eesti Demograafia Keskuse vanemteaduri Martin Klesmenti töö. Rõhutame, et nende arvutuste eesmärk ei olnud ühe, kõige tõenäolisema prognoosi koostamine, vaid erinevate sündimuse ja rände stsenaariumide koosmõju näitlikustamine

Eesti rahvaarvu ja rahvastiku rahvuskoosseisu osas kuni käesoleva sajandi lõpuni. Lisaks rahvaarvule on eraldi tähelepanu pööratud ka sündivate laste põlvkondade suurusele.

Tabel 3. Summaarne sündimuskordaja eri aastatel rahvastikuprognoside põhistsenaariumi järgi.

Asutus	Aasta	2025	2050	2085/2100
Statistikaamet	2024	1,46	1,63	1,71
	2019	1,66	1,81	1,86
Eurostat	2026	1,12	1,45	1,54
	2023	1,60	1,71	1,74
ÜRO	2024	1,37	1,51	1,57
	2022	1,67	1,67	1,68

Märkus: Statistikaameti prognoos lõpeb 2085. aastaga, Eurostatil ja ÜRO-l 2100. aastaga. Tabelis on kajastatud kõigi kolme asutuse prognooside põhistsenaariumid.

Sündimuse osas on arvutustes kasutatud **kolme erinevat sihttaset (1,3, 1,6 ja 1,9 last)**, mis saavutatakse 2040. aastatel ning mis püsivad stabiilsena kuni 21. sajandi lõpuni. Tase 1,3 on valitud viimaste aastate väga madala sündimuse jätkumise näitlikustamiseks. 1,6 on veidi kõrgem kui taasiseseisvunud Eesti keskmine tase (1,50) ning sarnane 2024. aasta ÜRO (1,57) ja 2026. aasta Eurostati prognoosi põhistsenaariumile (1,54). Samuti on 1,6 lähedane sajandivahetuse paiku sündinud põlvkondade tõenäolisele tegelikule laste arvule, arvestades soovitud laste arvu (1,9)⁶¹ neis põlvkondades ning soovide 85%-list täitumist. Optimistliku stsenaariumi sihttase 1,9 võib tänase väga madala sündimuskordaja taustal tunduda liiga suur, kuid see vastab 1970. aastatel sündinud Eesti naiste keskmisele laste arvule viljakusea lõpuks. Need põlvkonnad löid pered ja kasvasid lapsi praegusega võrreldes kitsamates oludes. Kõigis stsenaariumides eeldati keskmise eluea jätkuvat pikenemist.

Rände osas on eestlastel kõigis stsenaariumides eeldatud sisse- ja väljarände voogude tasakaalu, s.t ränne eestlaste rahvaarvu ei mõjuta. Eelduse aluseks on tõsiasi, et viimasel aastakümnel on eestlaste rändesaldo olnud kergelt positiivne; tulevikku vaatavalt eestlaste tagasirände potentsiaal aga väheneb. Mitte-eestlastel on kasutatud **kolme stsenaariumit (rändesaldo 0, +4000, +8000 inimest aastas)**. Mitte-eestlaste sisseränne on olnud kõikuv koroona-kriisi ja täiemahulise sõja tõttu Ukrainas, kuid +4000 aastas on sarnane nende

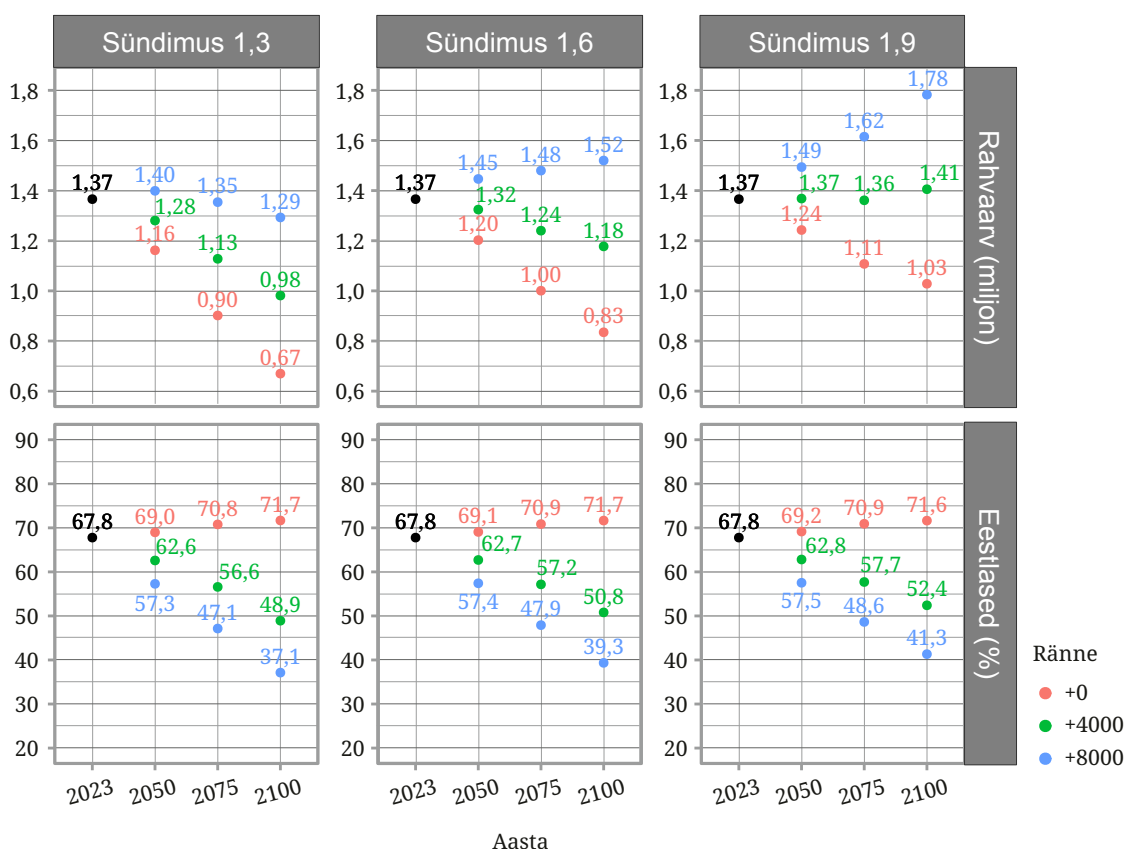
61 Tervise Arengu Instituut (2026). Tervisestatistika ja terviseuuringute andmebaasi tabel EPSU1501. https://statistika.tai.ee/pxweb/et/Andmebaas/Andmebaas_05Uuringud_11EPSU_14Lastearv/?tablelist=true

tegeliku rändesaldoga aastatel 2015–2019.⁶² Aastane netoränne +8000 inimest on suurem kui Nõukogude okupatsiooni aja keskmine (+7328)⁶³, tänapäeval siiski mitte mõeldamatu, sest sisse- ja väljarände suurendamise eest võitlevad paljud tööandjad.

Lihtsuse huvides on rändesaldo suurus hoitud ühesugune kogu prognoosi-perioodi vältel. Samas jõuavad sajandi keskaigast tööturule varasemast palju väiksemad noorte põlvkonnad, kes sünnivad sellel ja järgnevatel aastakümnetel. Üksnes ettevõtjate ja tööturu vajadustest lähtuva asendusrände loogika järgi peaks sisse- ja väljaränne Eesti noorte vähesuse kompenseerimiseks oluliselt kasvama.

Joonis 13 esitab Eesti kogurahvastiku suuruse ning eestlaste osakaalu kolme sündimuse ja kolme rände stsenaariumi omavahel kombineerides. Joonis 14 näitab samade stsenaariumide lõikes sündivate laste aastakäikude suurust ning eestlaste osakaalu nendes.

Joonis 13. Rahvaarv ja eestlaste osakaal erinevate sündimuse ja rände stsenaariumide korral, 2023–2100.

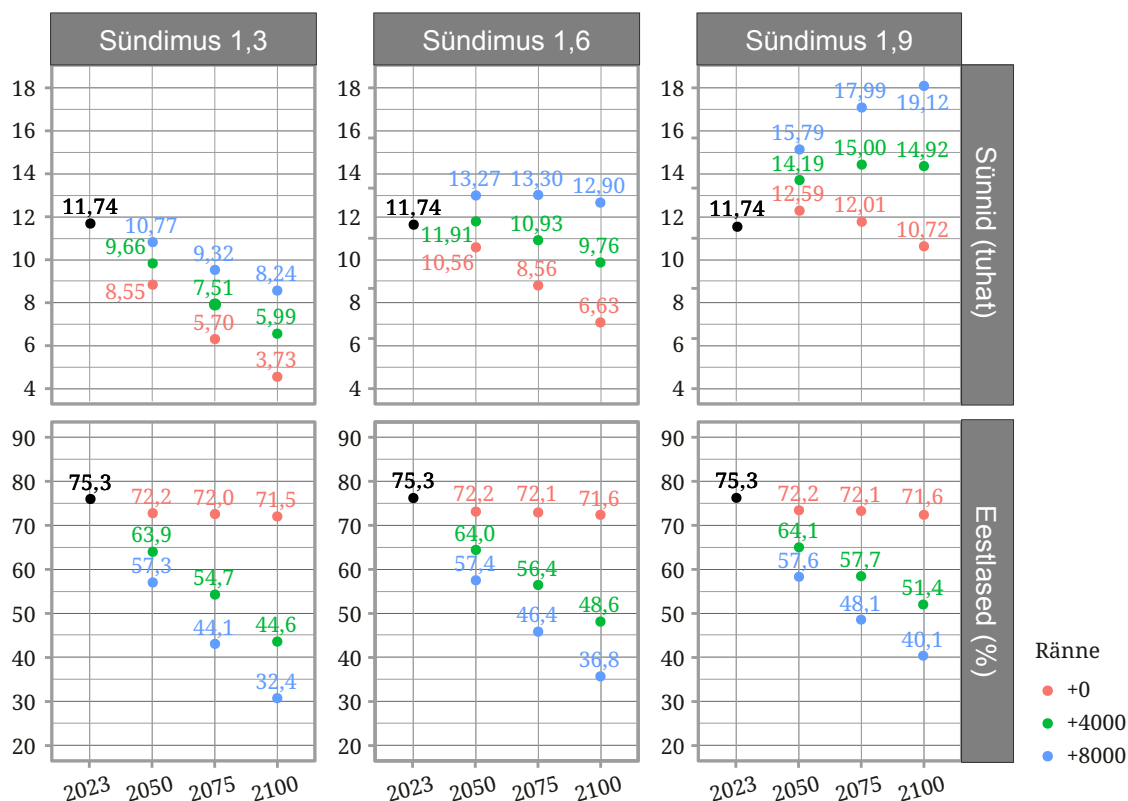
Andmed: TLÜ EDK arvutused.

62 Ametlikud andmed Statistikaameti andmebaasi tabelid RVR03 ja RVR10.

63 Sakkeus, „Post-War Migration Trends in Estonia”.

Joonisel 13 on näha, et sündimustaseme 1,3 ja rändevoogude tasakaalu korral väheneks Eesti rahvastik 21. sajandi lõpuks pea poole võrra – 0,67 miljoni juurde. Sündivate laste aastakäikude suurus aga väheneks suisa kahe kolmandiku võrra, 3700 juurde (joonis 14). Positiivse rändesaldo korral oleks tulevik muidugi erinev: +4000 aastasaldoga väheneks rahvaarv sajandi lõpuks miljoni ning +8000 rändesaldoga püsiks enam-vähem samal tasemel praegusega. Teisisõnu oleks rahvaarvu stabiilsuse tagamiseks vaja **praegust väga madalat sündimustaset kompenseerida Nõukogude okupatsiooni ajast mõnevõrra suurema mitte-eestlaste rändesaldoga** ja selline rändesaldo peaks püsima okupatsioonist pikema aja, kolmveerand sajandi vältel. Selle tulemusena lisanduks Eestisse sõltuvalt rändesaldo suuruselt 300 000 või 600 000 uut rändetaustaga elanikku ning eestlaste osa kogurahvastikus langeks sajandi lõpuks alla 50%; laste ja noorte põlvkondades jõuaks eestlaste vähemusse jäämine kätte veel varem.

Joonis 14. Sündivate laste aastakäikude suurus ja eestlaste osakaal eri sündimuse ja rände stsenaariumide puhul.

Andmed: TLÜ EDK arvutused.

Kui sündimustase oleks 1,6 või 1,9, siis oleks väljavaade mõistagi hulga positiivsem nii rahvaarvu, kuid eriti laste põlvkondade suuruse osas. See rõhutab, et **ühiskonna kestlikkuse jaoks on ka 0,3-lapseline erisus (ja selle püsimine) suure mõjuga**. Konkreetsemalt näitab joonis 14, et sajandi lõpuks ulatuks sündivate laste aastakäikude suuruse erinevus mitme tuhandeni, rändevoogude tasakaalu stsenaariumi korral vastavalt 3730 sündi (SSK 1,3), 6630 sündi (SSK 1,6) ja 10720 (SSK 1,9) sündi.

Rändevoogude tasakaalu eeldusel on rahvaarvu ja sünnipõlvkondade mõningane vähenemine vältimatu isegi siis, kui sündimustase tõuseks 2,1-ni. Rände toel võib rahvaarvu vähenemist muidugi ära hoida ja väga suur sissetõule võib sündimustaseme 1,6 või 1,9 korral rahvaarvu suurendada. Samas on joonistelt 13 ja 14 näha, et sündimustaseme erinevuse mõju eestlaste osakaalule kogurahvastikus ja laste aastakäikudes on võrdlemisi väike võrreldes sissetõule suurendamise mõjuga. Teisisõnu oleks kestva nelja- kui kaheksatuhandelise rändesaldo hinnaks Eesti rahvastikukoostise põhjalik muutus ja eestlaste osa vähenemine 50% või 40% lähedusse ka juhul, kui summaarne sündimuskordaja kasvaks 1,9-ni.

Rahvuskoostise muutuse osas tuleb märkida, et käesolev prognoos ei võta arvesse sissetõule osalist assimileerumist, mis eestlaste osa veidi suurendab. Eestlaste selge ülekaaluga piirkondades sulanduks üpris suur osa nii vanade kui uute tulijate järglastest aja jooksul eestlaste sekka läbi segaperede.⁶⁴ Samas eestlaste arvu vähenedes nii absoluutselt kui suhteliselt ning teistest rahvustest sissetõule arvu kasvades kahanevad eestluse assimileerumise võimalused segaperede kaudu ja ilmselt ka laiemalt.

Mahupiirangu tõttu ei ole käesolevas raportis esitatud prognoositulemusi rahvastiku vanuskoostise kohta. Kuid tuginedes varasematele töödele võib öelda, et erinevalt rahvuskoosseisust on vanuskoostise peamiseks mõjutajaks sündimus.⁶⁵ Madala sündimuse tõttu ootab Eestit sel sajandil tööealiste (tinglikult 20–64-aastased) osakaalu langus praeguselt 58%-lt allapoole 50% piiri. See muutus toimub nii rändevoogude tasakaalu kui sissetõule ülekaalu korral, sest sissetõulejad vananevad samamoodi nagu kõik teised, vajades pensione, tervishoiu- ja hooldusteenuseid. Seetõttu on rahvastiku vananemisest tulenevate probleemide leevendamisel sissetõulest vaid ajutist leevendust. Rändele panustamise asemel tuleks ühiskonna vananemisest tingitud väljakutsetele, sh heaolüsteemide jätkusuutlikkuse probleemile, lahendust otsida eeskätt tööelu pikenemisest, võimestades kesk- ja vanemaealisi nii terviseedenduse kui elukestva õppega, aga ka sündimuse toetamisest.

Teaduskirjanduses võib rahvaarvu kahanemise väljavaate kohta leida argumenteeritud analüüse, seda eriti demograafilise ülemineku käigus plahvatuslikku juurdekasvu kogenud ja suure rahvastikutihedusega riikide puhul.⁶⁶ Samas on siinses raportis esitatud prognooside järgi – kui jätta kõrvale sündimuskordaja 1,9-ni tõusmist eeldav optimistlik stsenaarium – Eesti

64 1989–2000, 2000–2011 ja 2011–2021 loendusvahemikes muutis oma rahvuse eestlaseks 4% venelastest, mis on absoluutarvuna umbes 700 inimest aastas. Sel kümnendil on saanud rahvastikuregistris rahvuse enesemääratluse muutmine eestlaseks, kuid pole teada, mil määral uuseestlased sarnanevad eestlaste põhi-osaga eesti keele oskuse jm tunnusoonte poolest. Herm, „Kas rahvuse muutmisega saab eestlasi juurde?“

65 Sakkeus et al., „Rahvastikuprognoos erinevate rändestsenaariumide korral“.

66 Skirbekk, Decline and Prosperity; Coleman ja Rowthorn, „Who's Afraid of Population Decline?"; Reher, „Towards Long-Term Population Decline“. Alternatiivne vaatepunkt: Demeny, „Europe's Two Demographic Crises“; Pritchett ja Viarengo, „Why Demographic Suicide?“

rahvaarvu ja eestlaste arvu kahanemine ning sellega kaasnev rahvastiku vananemine kulgemas senisest kiiremini ja ulatuslikumalt.

Eesti ühiskond ei ole sellist väljavaadet piisavalt teadvustanud, sest endise hooga ehitatakse uusi kunsti- ja muusikahooneid, raudteid ja riigigümnaasiume, SPA-hotelle ja kaubanduskeskuseid ning kavandatakse neljarealisi maanteid, uut rahvusooperit, multifunktsionaalset suurhalli, mastaapseid kinnisvaraarendusi jms. Demograafilise väljavaate teadvustamine sunniks kalevi alla panema märgatava osa sellistest suurtest projektidest, sest tulevikku vaatavalt osutub raskeks olemasolevate hoonete ja taristu ülalpidamine.

Kuid veel olulisem on mõista, et isegi kui rahvastiku kahanemisega mingi ajavahemiku jooksul tuleb leppida, siis on vältimatu, et **varem või hiljem peavad ühiskonnad kestliku rahvastikutaaste juurde naasma**. Lõppematu kahane-mine ei saa olla kestlik, vaid viib hääbumisele. Arvestades Eesti ja siinse põlis-rahva väiksust ning võimekuse säilitamise vajadust paljudes ühiskonna toimi-miseks vajalikes valdkondades, aga ka geopoliitilist asendit, on ilmne, et meil on vaja taastetaseme lähedusse tagasi jõuda kiiremini kui suurtel rahvastel. Nõnda ei ole Eestil võimalik oodata, kuni keegi meie eest jätkusuutmatu rahvastikutaaste probleemi lahendab, vaid peame ka ise aktiivselt lahendusi otsima ja need leidma.

Poliitika lähtekohad ja ettepanekud

Lähtekohad

Rein Taagepera kirjutas pisut enam kui 20 aastat tagasi oma suurt tähelepanu pälvinud artiklis, et „**eesti rahva püsimine on praegu suuremas ohus kui kunagi Nõukogude okupatsiooni ajal pärast suurküüditamiste lakkamist**”.⁶⁷ Võrreldes toonasega ei ole rahvastikutaaste väljavaade praegu parem, vaid pigem halvem. Raporti analüüsisiosas käsitletud muutuste tõttu — erinevate kriiside mõju kuhjumine, väikesearvuliste põlvkondade jõudmine lapsevanemaikka, väärtuste muutus, lapsevanemaks saamise ea tõusu jätkumine, virtuaalmaailma riskid jms – on kestlikule rahvastikutaastele vastu töötavate tegurite hulk võrreldes sajandi algusega suurenenud.

Oma artikli lõpus Taagepera rõhutas, et **Eesti väiksus nõuab kiiremaid ja tugevamaid samme** kestlikkuse saavutamiseks. Meelespidamist väärib seejuures ka tema manitsus hoiduda ettekäänete otsimisest, et tarvilike sammude astumata jätmist põhjendada. Kõrvalehiilimiseks kasutati siis ja kasutatakse ka praegu argumenti, et ükski rahvas pole jätkusuutmatu sündimuse probleemile püsisvat lahendust leidnud. Kui eelmise kümnendi algupoolel võis arvata, et Põhjamaadel on see õnnestunud, siis praegu tegelevad ka nemad lahenduse otsimisega.

See tähendab, et Eestil peab jätkuma **julgust ise katsetada** ja uusi lahendusi proovida, kuid ühtlasi valmisolekut leppida ka sellega, et empiirilist tõendust erinevate meetmete tõhususe kohta on sageli piiratud.⁶⁸ Ka siis, kui Eesti võttis nullindatel kasutusele praeguse vanemahüvitise süsteemi ja eelmisel kümnendil lasterikka pere toetuse, ei olnud kindlat teadmist, milliseks nende reformide mõju lõpuks kujuneb. Õnneks jätkus tollastel otsustajatel siiski julgust reformid teoks teha. Tagantjärele tehtud analüüsid on kinnitanud mõlema poliitikameetme arvestatavat positiivset mõju sündimusele.⁶⁹ Samas ei tähenda uuendustega kaasneva riskivõtmise aktsepteerimine muidugi teaduspõhisuse kõrvalejätmist. Poliitikakujunduse üks oluline lähtekoht peaks olema alati see, et **olulised muudatused meetmetes tehakse parimale võimalikule teadmisele tuginedes**.

67 Taagepera, „Demograafiline vetsupott“.

68 Poliitikameetmete tõhususe osas vt: Sotsiaalministeerium, Laste saamise ja kasvata-mise toetamine: analüüs ja ettepanekud, 45–47; Ainsaar, „Perepoliitka“.

69 Puur ja Abdullayev, Vanemahüvitis ja sündimus: Eesti vanemahüvitise 2004. a. reformi analüüs; Puur et al., „Parental Leave and Fertility“; Paas et al., „The impact of increased child benefits on tempo and quantum of fertility in Estonia“.

Samuti on oluline teadvustada pereprotsesse ja rahvastikutaastet mõjutavate tegurite **laiapõhjalisust**, s.t seoste olemasolu ühiskonna paljude valdkondadega. Need hõlmavad tööturgu, eluaset, haridust, tervist, sotsiaalkaitset ja muud, samuti ühiskonnas valitsevaid väärtusi. Poliitikakujunduse jaoks tähendab laiapõhjalisus seda, et kestlikkus ei ole saavutatav üksikute meetmetega. Kui nullindatel tehti Eestis panus vanemahüvitisele ja eelmisel kümnendil lasterikka pere toetusele, siis arvestades raporti eelnevates osades kirjeldatud muutusi, tuleb nüüd püüelda selle poole, et lisaks perepoliitika tavapäraste meetmete edasiarendamisele toetaksid võimalikult paljud teised poliitika-valdkonnad kestlikkuse poole liikumist. Lisaks väljendub laiapõhjalisus ka selles, et poliitika kujundamisel **arvestatakse erinevate sihtrühmade vajadusi**. Ka võrdse kohtlemise põhimõtet tuleb rakendada sihtrühmade vajaduste ja olukordade erinevust silmas pidades, kohaldades mõnel juhul ka positiivset diskrimineerimist.

Rahvastikuprotsessidele on iseloomulik aeglane, põlvkondade vaheldumisega mõõdetav kulg. See tähendab vajadust **seada eesmäärke ja rakendada nende saavutamiseks vajalikke vahendeid järjepidevalt** pikema, valimistsükli kestust ületava aja vältel. Poliitika järjepidevus, vastandina heitlikkusele, on üheks eelduseks ka kodanike usaldusele riigi vastu, mida on seostatud poliitikameetmete tõhususega.⁷⁰ Samas ei tähenda järjepidevuse põhimõtte rakendamine meetmete muutumatust, vaid eeldab nende regulaarset ajakohastamist ja kohandamist ühiskonna muutustega, sealhulgas arvestades väärtushinnangute teisenemist ja poliitikale esitatavate ootuste kasvu.

Viimane tähtis põhimõte on, et **iga okas loeb**. Poliitikameetmete rakendamisel on mõte ka siis, kui selle tulemuseks ei ole sündimuse tõus taastetasemele või selle vahetusse lähedusse. Nagu raporti rahvastikuprognoose käsitlev osa näitas, annab ka sündimuse mõõdukas suurenemine märgatava panuse ühiskonna kestlikkusse. Samuti on oluline märkida, et laste saamise ja kasvatamise poliitikameetmete mõju üle ei tuleks otsustada üksnes selle alusel, kui palju nende rakendamise tulemusel lapsi rohkem sündis. Meetmete mõju väljendub ka teist tüüpi tulemites, sealhulgas lastega perede majandusliku toimetuleku, laste heaolu ja nende kasvutingimuste paranemises.

Järgnevas on esitatud valik soovitusi poliitikameetmete kohta, mida laste saamise ja kasvatamise, perede heaolu ning rahvastikutaaste kestlikkuse toetamiseks võiks Eestis rakendada. Soovitused pole esitatud prioriteetsuse järjekorras, vaid alustatud on perepoliitika olemasolevate meetmete täiendustest, liikudes edasi teiste valdkondade juurde. Kirjeldatud meetmed ei ole kontsentreeritud lühikesse ajalõiku laste sünni eel või järel, vaid on mõeldud toetama pereloomet, laste saamist ja kasvatamist elukaare vältel, alates noortele vajalike teadmiste pakkumisest koolihariduses kuni laste täisealiseks saamiseni. Selle tõttu **tuleks eesmärgistada soovitude rakendamist tervikliku pakeetina, kus erinevad meetmed üksteist täiendavad**.

70 Besley ja Dray, „Trust and State Effectiveness“.

Soovitustel on suur ühisosa sotsiaalministeeriumi mullu suvel avaldatud poliitikadokumendiga, mille koostamisse siinse raporti autorid panustasid.⁷¹ Tegemist ei ole üksikasjades läbi töötatud soovitustega, vaid pigem loendiga eri valdkondi puudutavatest võimalikest lahendustest, mis – sõltuvalt olemasolevatest teadmistest meetme mõju kohta ja vahendite olemasolust – väärisksid kas elluviimist või vajaks edasist põhjalikumat analüüsi. Detailsema läbitöötamise vajadus kehtib eriti nende ettepanekute kohta, mis puudutavad perepoliitikast kaugemal asuvaid valdkondi ja kus edasist analüüsi tuleks teha koos vastava valdkonna ekspertidega.

Lõpetuseks väärrib rõhutamist, et järgnev võimalike **meetmete loend ei ole kaugeltki täielik**. See puudutab eriti teisi ühiskonna valdkondi, kus tehtaval – lähisuhtevägivalla vähendamisest vaimse ja füüsilise tervise toetamise ning piirkondliku arengu edendamiseni, taastet kaudselt mõjutavate valdkondade loetelu on pikem — on eeldatavasti samuti kaudne positiivne mõju rahvastikutastele. Selliste tegevuste kohta kehtib taas kord põhimõte, et iga okas loeb: ehkki iga üksiku tegevuse tähendus on väike ja raskesti mõõdetav, on paljude koordineeritud tegevuste ühine panus märgatav.

Vanemahüvitise täiendused

Eesti vanemahüvitist peetakse põhjendatult üheks maailma heldeimaks.⁷² Samuti on teadusanalüüsid kinnitanud selle positiivset mõju sündimusele.⁷³ Siiski on vanemahüvitise süsteemil ka puudusi, mille leevendamine võiks omada teatud positiivset mõju sündimusele.

Meede 1. Vanemahüvitise süsteemi täiendamine elemendiga, mis pakuks vastukaalu majanduslikele stiimulitele lapsevanemaks saamist veelgi rohkem edasi lükata.

Praegu määrab vanemahüvitise suuruse rasedusele eelnenud 12 kuu keskmine sissetulek. Selline lahendus motiveerib tööteel kiiresti edasi liikuvaid noori lapsesaamist edasi lükkama, et palgatulu ja nõnda ka hüvitise suurust enne lapsevanemaks saamist suurendada. Meetme eesmärk on pakkuda sellele motivatsioonile mõningast vastukaalu, korrigeerides näiteks alla 30-aastastel noortel teatud koefitsiendiga vanemahüvitise asendusmäära ülespoole, võttes aluseks vanusega seotud palgakasvu. Hüvitise asendusmäära korrigeerimine võiks muuta lapsevanemaks saamise majanduslikult atraktiivsemaks vanuses, kus haridus on juba omandatud, palgatase kasvab suhteliselt kiiresti ja bioloogilised takistused lapsevanemaks saada on väikesed.

71 Sotsiaalministeerium, Laste saamise ja kasvatamise toetamine: analüüs ja ettepanekud.

72 Otto et al., „Measuring the Generosity of Parental Leave Policies“.

73 Puur ja Abdullayev, Vanemahüvitis ja sündimus: Eesti vanemahüvitise 2004. a. reformi analüüs; Puur et al., „Parental Leave and Fertility“.

Eestis on esmakordse lapsevanemaks saamise keskmine vanus tõusnud naistel üle 29 eluaasta, meestel on see paari-kolme aasta võrra hilisem. Teiste riikide kogemus näitab, et suure tõenäosusega jätkub lapsevanemaks saamise ea tõus ka pärast seda, kui see on jõudnud 31–32 aastani. Samas on juba praegu kolmandik neist, kellel oma ideaalse laste arvuni jõuda ei õnnestunud, kogenud viljatusprobleeme, mida pakutava raviga ei ole õnnestunud lahendada.⁷⁴ Tulevikku vaatavalt on see probleem süvenemas. Teisalt on nii Eesti kui laiemalt Euroopa noorte poolt ideaalseks peetav lapsevanemaks saamise vanus tegelikust kuni 3–4 aastat varasem, mistõttu aitaks pakutud meede ideaale ja tegelikkust rohkem kooskõlla viia.⁷⁵

Lisaks seostub hilisem vanus ka tunduvalt suurema lapseootuse katkemisega. Eestis moodustas 40–44-aastaste naiste seas aastatel 2020–2024 registreeritud iseeneselike raseduste katkemiste ja peetumise arv 38% sama vanade naiste sündide arvust, 35–39-aastastel naistel oli vastav määr 17% ja 30–34-aastastel 10%.⁷⁶ Kõrgemas eas laste saamine on samuti seotud nii ema kui lapse kõrgemate terviseriskidega (nt enneaegsus, pärilikud haigused), lapse tervise seisukohast on oluline ka sperma DNA-kvaliteedi halvenemine isa vanuse kasvades.⁷⁷

Meede 2. Vanemahüvitise korrigeerimine inflatsiooni ja/või palgakasvu arvestades.

Nagu raporti eelnevas osas kirjeldatud, loob pikk vahe vanemahüvitise suuruse arvestusperioodi (12 kuud enne lapseootust) ning väljamaksete perioodi (kuni 18 kuud pärast sündi) kiire palgakasvu ja/või inflatsiooni oludes motivatsiooni järgmise lapse saamist edasi lükata või ära jätta, sest hüvitise reaalkäärtus väheneb märgatavalt.⁷⁸ Probleem süveneb järjestikuste sündide korral, kui saadakse lapsi suhteliselt lühikese vahega ilma täisajaga tööle naasmata, mispuhul arvestusperioodi (enne eelmise lapse sündi) ja väljamaksete perioodi (pärast järgmise lapse sündi) vahele võib jääda viis-kuus aastat. Viimaste aastate kiire hinnatõusu oludes tähendas see vane-

74 Lazzari ja Beaujouan, „Infertility and Unrealized Ideal Family Size“; Habbema et al., „Realizing a Desired Family Size“.

75 Schwanitz et al., „Ideations and Intentions in the Transition to Adulthood“; Lazzari et al., „Change in the perceived reproductive age window and delayed fertility in Europe“.

76 Tervise Arengu Instituudi andmebaasi tabel RK11. Tegemist on registreeritud juhtudega ehk tegelik määr on veel suurem.

77 Lean et al., „Advanced Maternal Age and Adverse Pregnancy Outcomes“; Glick et al., „Management of Pregnancy in Women of Advanced Maternal Age“; Cavazos-Rehg et al., „Maternal age and risk of labor and delivery complications“; Aradhya et al., „Maternal age and the risk of low birthweight and pre-term delivery“; Goisis et al., „Advanced Maternal Age and the Risk of Low Birth Weight and Preterm Delivery“; Goisis et al., „Paternal Age and the Risk of Low Birth Weight and Preterm Delivery“.

78 Gortfelder ja Puur, „Kuhu küll kõik sünnid jäid?“

mahüvitise reaalkaartuse vähenemist kuni kolmandiku ning järjestikuste laste puhul isegi pea poole võrra. Probleemi leevendamiseks võib vanem laste sünni vahelisel ajal pikemaks ajaks (täiskoormusega) tööle naasta ja nii enda tulusid kui ka tulevast vanemahüvitist suurendada, kuid see tähendab järgmise lapse sünni pikemat edasilükkamist. Kui aga vanus lapse saamist edasi lükata ei luba, võib see anda tõuke ka (järgneva) lapse saamisest üldse loobuda.⁷⁹

Lahenduseks sobiks väljateenitud vanemahüvitise suuruse (sh miinimum-määra) tarbijahinnaindeksi või keskmise palgakasvu järgi korrigeerimine. Arvestades esmakordse lapsevanemaks saamise ea tõusu jätkumist, vähendaks kõnealune meede järgmise lapse sünni edasilükkamisega seotud terviseriske ja võimaldaks enamatel vanematel saada soovitud arv lapsi. Järjekordse indekseeritud püsikohustuse lisamine on muidugi riigieelarve paindlikkuse mõttes ebasoovitav. Samas on vanemahüvitis mõeldud vanema põhisissetuleku asenduseks piiratud ajal ning selle reaalkaartuse vähenemine, nagu on juhtunud viimastel aastatel, on problemaatiline nii sündimuse kui lastega perede toimetuleku vaatest. Kui ühiskonna kestlikkus on riigi prioriteet, siis peab ka vanemahüvitise indekseerimine olema vähemalt samaväärse tähtsusega kui pensionide indekseerimine.

Vanemate lapsekasvatamise rahalise kulu vähendamine

Kuna lapsed on – lisaks emotsionaalsele väärtusele oma vanemate jaoks – asendamatud ka ühiskonnale, siis on probleemne olukord, kus suur osa lapse kasvatamise kulus jääb vanemate kanda. Olukorra on rahvastikutaste seisukohast probleemseks muutnud raporti eelnevas osas käsitletud väärtuste muutus, mille tõttu ei kujuta lapsevanemaks olemine endast enam kindlalt täiskasvanuolu juurde kuuluvat rolli, vaid pigem ühte võimalikku eluvalikut paljudest. Teisenenud väärtuste tõttu, samuti heaoluühiskonnale omaste kõrgete ootuste tõttu mängivad laste kasvatamisega seotud otsesed ja kaudsed kulud lapsevanemaks saamise otsustes varasemast palju suuremat rolli, ehkki objektiivselt on perede materiaalne heaolu tunduvalt paranenud. Seda arusaama kinnitab tõsisasi, et paljudes küsitlusuuringutes nii Eestis kui mujal mainivad inimesed laste saamise takistustena kõige sagedamini just piisavate materiaalsete tingimuste puudumist.⁸⁰ Materiaalsete tingimuste tähtsustumisega haakub ka Eestis välja kujunenud positiivne seos vanemate

79 2008. aasta panganduskriisiga alanud majandussurutise puhul oli olukord teine. Koondamiste ja palgakärbete ajal omas vanemahüvitise süsteem sündimust tõstvat mõju. Gortfelder, „Kriisi mõju sündimusele“.

80 Sotsiaalministeerium, Laste saamise ja kasvatamise toetamine: analüüs ja ettepanekud, 24; UNFPA, The real fertility crisis.

sotsiaalmajandusliku staatuse ja sündimuse vahel; samalaadset positiivset seost on täheldatud ka teistes Euroopa riikides.⁸¹

2025. aastal hinnati **ühe lapse peres kasvatamise otsekuluks ühes kuus 564,62 eurot**, mis hõlmab väljaminekuid toidule, eluasemele, transpordile, huviharidusele ja muudeks vajadusteks.⁸² Praegused peretoetused, nagu lapse-toetus ja lasterikka pere toetus, katavad sellest väiksema osa, jättes vanematele suurema osa – näiteks ühe lapsega peres 484 eurot kuus ja kolme lapsega peres 983 eurot kuus. Ühe lapse täiseani kasvatamise otsekulu vanemate jaoks on seega suurusjärgus 100 000 eurot. See tähendab, et laste kasvatamine on vanematele ka praeguse toetuste ja teenuste süsteemi juures suur kulu. Kiiresti toimunud väärtuste muutuse tõttu on nende kulude katmisel tarvis pakkuda varasemast suuremat kollektiivset tuge.

Eesti riigirahanduse olukord on teatavasti keeruline, mistõttu on igasugune kulude kasv problemaatiline. Samas on viimastel aastatel sündinud laste aastakäigud väikesed ning prognoosidest nähtuv laste arvu jätkuv kahanemine **toob kaasa ühiskonna poolt lastele ja lastega peredele tehtavate kulude olulise vähenemise**, eriti kui arvestada ka kulusid lastehoiule, meditsiinile ja haridusele. Tekkiv sääst on järgmise kümnendi lõpul hinnanguliselt sadu miljoneid eurosid aastas (võrreldavas maksumuses).⁸³

Lapsekasvatamise kulu senisest suurem korvamine võib toimuda mitmel erineval viisil. Üks Eesti perepoliitikat puudutavates aruteludes korduma kippuv vastandus on **raha** versus **teenused**. Teenuste osa suurendamise poolt-argumendina väidetakse sageli, nagu panustaks Eesti võrreldes teiste riikidega liiga palju rahalistesse toetustesse ja liiga vähe teenustesse. Sellise ettekujutuse on tekitanud asjaolu, et kasutatavad andmed ei ole riikide vahel võrreldavad.⁸⁴ Kui võtta arvesse tervikut, s.t ka lastehoidu, tasuta haridust ja koolitoitu ning lastele mõeldud tervishoiuteenuseid, siis panustab Eesti teenuste kujul laste kasvatamisse rohkem kui rahaliste toetuste kaudu. Lapsevanemate kulude vähendamisel on teisejärguline, kas seda tehakse rahalise siirdena või teenuse

81 Sotsiaalministeerium, Laste saamise ja kasvatamise toetamine: analüüs ja ettepanekud, 22–24; Kolk, „The relationship between life-course accumulated income and childbearing of Swedish men and women born 1940–1970“; Nisén et al., „Gendered Relationship of Childbearing with Earnings Accumulated by Midlife in Two Nordic Welfare States“; Jalovaara et al., „Education, Gender, and Cohort Fertility in the Nordic Countries“; Hart, „Earnings and First Birth Probability among Norwegian Men and Women 1995–2010“; Van Wijk, „Higher Incomes Are Increasingly Associated with Higher Fertility“; Hopcroft et al., Not So Weird After All.

82 See arvutus on tehtud elatise suuruse määramiseks. <https://www.justdigi.ee/era-ja-avalik-oigus/tsiviiloigus/miinumelatise-muutmine>. Metoodikat vt: Trumm et al., Lapse vajaduspõhise miinumelatise analüüs: lõpparuanne. Tegemist on muidugi tegelikkuse lihtsustusega. Tegelik kulu sõltub muuhulgas elukohast, mitmete laste kasvatamisest tulenevast mastaabiefektist, pere tarbimisharjumustest jpm.

83 Masso ja Koppel, „Rahvastiku vananemise ning madala sündimuse mõju riigi pikaajalistele kuludele ja tuludele“.

84 Meumers, „Laste ja pere toetamine Eestis: olukord ja suunad“.

subsideerimisena, sest raha on võimalik vahetada teenuseks ning teenuse subsideerimine vähendab vanemate rahalisi väljaminekuid. Samas võib aga suurem teenustesse panustamine tähendada, et keskmiselt saavad rohkem kasu vanemad Tallinnas, Tartus ja nende lähiümbruses, kus on teenused kallimad, samas kui rahalised toetused võivad omada suuremat mõju ääremaal. 2025. aasta rahvastikubaromeetri kohaselt peab enamik perekasvueelisi Eesti elanikke optimaalseks rahaliste toetuste ja teenuste kombineerimist.

Teine küsimus on, kas panustada rahalistele **toetustele või maksude, näiteks tulumaksu vähendamisele**. Esimene variant oleks soodsam vähem teenivatele inimestele, teine rohkem teenivatele inimestele. Seegi valik omab piirkonniti erinevat mõju: tulumaksu vähendamisest võidaksid enam suurte tömbekeskuste elanikud, kelle sissetulekud on suuremad. Samuti on rahalised toetused perede jaoks stabiilsemad, sest toetused on kaitstud töötururiskide eest, näiteks vanemate töökaotuse puhul.

Kolmas küsimus puudutab erinevaid arusaamu **võrdsusest**. Ühe arusaama kohaselt, mille fookuses on laps, tuleks iga last samal määral toetada. Teine arusaam võtab arvesse ka peret, milles lapsed kasvavad, ja lähtub teadmisest, et ühelapselises peres on reeglina kaks leivateenijat lapse kohta, laste arvu kasvades aga leivateenijate ja laste suhe väheneb, mistõttu enne sotsiaalseid siirdeid on suuremates peredes tunduvalt suurem vaesusrisk ja lapsed väiksemate peredega võrreldes halvemas olukorras.⁸⁵ Pärast sotsiaalseid siirdeid on ühe, kahe ning kolme ja enama lapsega paaride vaesusrisk tänu lasterikka pere toetusele sarnane. Teise võrdsusest lähtuva argumendina on avalikus arutelus tähelepanu juhitud sellele, et lasterikka pere toetuse juurutamise järel saavad kolme ja enama lapsega pered, kes moodustavad lastega peredest umbes seitsmendiku, märgatavalt suurema osa toetustest, kui nende osa perede hulgas eeldaks. See argument asetub aga teise valgusse, kui võtta arvesse, et lasterikkastes peredes kasvab 45–46% lastest.⁸⁶

Pere toetamise viisidega seoses on arutusel olnud ka toetuste ja teenuste **vajaduspõhisus**, mille korral saaksid neid ainult vaesemad pered. See võimaldaks kokku hoida kulusid ja suurendada süsteemi tõhusust. Seda põhjusel, et universaalseid toetusi ja teenuseid saavad ka pered, kes saaksid (järgmise) lapse niikuinii, ning ka need, kes seda suure sissetuleku tõttu ei vajaks. Vajaduspõhisuse rakendamine võib tunduda esmapilgul atraktiivne, kuid sel on ka tugevaid vastuargumente. Esiteks pole mingi eelteadmise põhjal võimalik eristada ja jätta toetusesaajate ringist välja peresid, kes saaksid lapsi ilma toetuseta. Teiseks ei võimalda Eesti registrite süsteem piisavalt täpselt määratleda leibkonna koosseisu ja sissetulekut ühe leibkonnaliikme kohta, mida toetusvajaduse automaatse hindamise alusena saaks kasutada. Alternatiivne juhtumipõhine hindamine on kallis ja aeganõudev. Kolmandaks tähendaks

85 Sinisaar, „Impact of Family Benefits on Persistent Child Poverty in Estonia“. Statistikaameti andmebaas, tabel LES03.

86 Sotsiaalministeerium, Laste saamise ja kasvatamise toetamine: analüüs ja ettepanekud, 19.

vajaduspõhisuse rakendamine peretoetuste võrdsustamist sotsiaaalabiga, mis on kontseptuaalselt küsitav, eirab väärtuste muutuse poolt loodud uut reaalsust ega arvesta inimeste ootustega. 2025. aasta rahvastikubaromeetri järgi eelistavad Eesti pereas naised ja mehed lastega perede toetamisel universaalset süsteemi, vajaduspõhisuse pooldajaid on suhteliselt vähe. Väga kõrge sissetulekuga pered moodustavad väikese osa ühiskonnast. Selle tõttu oleks lastetoetuste vajaduspõhisuse rakendamisest saadav kokkuhoid väike, arvestades süsteemi administreerimise kulusid. Samas võiks kaaluda võimaluse pakkumist väga kõrge sissetulekuga rühmale toetustest vabatahtlikult loobuda. Mõttekoht on ka see, kas sellist vabatahtliku loobumise võimalust võiks pakkuda neile ka teiste riigi poolt tehtavate väljamaksete, sh esimese samba pensioni osas.

Järgnevalt esitatud meetmete ettepanekud lähtuvad ülalkirjeldatud kaalutlustest, osalt on ettepanekud ühisosaga, ent osalt ka alternatiivsed. Ettepanekutes sisalduvad arvulised parameetrid on näitlikud.

Meede 3. Otsetoetuste sidumine laste keskmise kasvatuskuluga.

Seni on Eestis lapsetoetuse määrad olnud sätestatud absoluutsummadena. Käesolev ettepanek asendaks need protsendiga keskmisest kasvatuskulust, mis on juba kasutusel elatise arvestamise alusena. Ühtlasi seoks see toetuse ka elukalliduse muutusega. See oleks oluline parendus, sest fikseeritud summas toetuste reaalkasvatuse väiksus ja mahajäämus elukalliduse tõusust on üks põhjuseid, miks otsetoetuste mõju on hinnatud teaduskirjanduses piiratuks.⁸⁷

Kui lähtuda lapsekasvatamise otsekulu keskmisest suurusest peredele (564,62 € lapse kohta kuus, 2025) ja eesmärgist, et vanemate kanda jääb enam-vähem võrdne kasvatuskulude summa sõltumata pere suurusest, siis peaksid toetuste määrad olema järgmised. Ühelapselisele perele hüvitatakse 20% kuludest (pere kogukulu 564 €, toetus 113 €, vanemate kanda 452 €), kahelapselisele perele 40% kuludest (pere kogukulu 1129 €, toetus 451 €, vanemate kanda 677 €), kolmelapselisele perele 60% kuludest (pere kogukulu 1694 €, toetus 1015 €, vanemate kanda 676 €), neljalapselise pere puhul 70% kuludest (pere kogukulu 2258 €, 1579 €, vanemate kanda 686 €).

Meenutame, et eelmainitud toetusmäärad ja summad on näitlikud ega arvesta kõiki üksikasju, sealhulgas suurema laste arvuga peres toimivat võimalikku mastaabisäästu. Üksikasjad tuleb täpsustada siis, kui meetme põhimõte rakendamiseks sobivaks hinnatakse. Kuivõrd süsteem põhineb keskmisel lapsekasvatamise kulul, siis toetaks see madalama sissetulekuga peresid rohkem, parandades nende toimetulekut suhteliselt enam kui peredel, kelle kulud ületavad keskmist taset.

87 Sobotka et al., „Policy Responses to Low Fertility“; Thévenon ja Gauthier, „Family Policies in Developed Countries“.

Kirjeldatud toetuste süsteem oleks 2025. aastal tähendanud riigeelarvest väljaminekuid 728 miljonit eurot, mis on tunduvalt rohkem, kui tegelikud väljaminekud laste- ja peretoetustele (397 miljonit eurot).⁸⁸ Selline süsteem tasandaks erineva suurusega perede laste kasvatamise otseste kulude ebavõrdsuse – mida rohkem lapsi peres, seda suuremad need kulud on –, kuid ei korvaks vanemate loobumiskulu ega vanemluslõivu.

Lastetoetuste olulise suurendamise puhul vajab omaette tähelepanu selle mõju vanemate töötamise stiimulitele. Lasterikka pere toetuse analüüsi esialgsed tulemused (hetkel publitseerimata) näitavad, et tööhõive vähenemine lasterikka pere toetust saanud kolme lapse emadel oli 2017. aasta reformi järgselt väga väike (suurusjärgus 1 protsendipunkt) võrreldes kontrollrühmaga (kahe lapsega emad).

Meede 4. Laste poolt kasutatavate tasuliste haridusteenuste senisest suurem hüvitamine.

Kui peljatakse, et laste kasvatamiseks mõeldud otsetoetused ei leia kasutamist laste huvides ja/või eelistatakse teenuseid muul põhjusel, siis on mõeldav osa meetmes 3 mainitud summadest eraldada ning võimaldada vanematel neid kasutada üksnes huvihariduse või mõne muu laste arengut toetava teenuse eest tasumiseks, mis võrreldes koolihariduse, lastehoiuteenuste, koolitoidu ja tervishoiuteenustega langeb praegu suuresti vanemate õlule.⁸⁹ Konkreetseid lahendusi võivad olla erinevad sõltuvalt sellest, kas summade kasutamine seotakse konkreetse lapsega (nt huvihariduse konto) või suunatakse vahendid vastavate teenuste tasuta või osalise tasuga pakkumise suurendamiseks. Jaotuslikud mõjud – kas süsteem toetaks rohkem paremal või kehvemal järjel peresid – on nende lahenduste puhul erinevad.

Meede 5. Vanemate poolt tasutavate laste alushariduse kulude vähendamine.

Erinevalt üldharidus-, kutse- ja kõrgkoolist tasuvad vanemad laste alushariduse eest kuutasu, lisaks on vanematel tarvis tasuda ka koolieelsetes lasteasutustes käivate laste söögiraha. Kui on soov panustada rohkem teenustesse, siis võiks üldhariduse subsideerimise põhimõtteid rakendada täiel määral ka alushariduses. Arvestades, kui erinevad on lasteaiatasud kohalike omavalitsuste lõikes, oleks selle mõju pere eelarvele piirkonniti erinev. Meetme 5 ellurakendamisel oleks võimalik meetmes 3 toodud toetusmäärasid vastavalt vähendada. Samas kui riik kehtestab kohustuse tagada kõigile lastele tasuta lasteaiakoht, siis peab riik eraldama selleks kohalikele omavalitsustele piisavad rahalised vahendid. Analoogia põhjal hooldereformiga peitub kirjeldatud lahenduses teatud risk teenuse maksumuse tõusuks.

88 Kasutatud arvutusalus: Sotsiaalministeerium, Laste saamise ja kasvatamise toetamine: analüüs ja ettepanekud, 56.

89 Vt selles osas Trumm et al., Lapse vajaduspõhise miinimumelatise analüüs: lõpparuanne, 27–28.

Meede 6. Elatisraha kättesaamise lihtsustamine ja riikliku elatisabi suurendamine.

2023. aastal lapsetoetust saavate vanemate seas läbi viidud küsitlus⁹⁰ näitas, et lapsest eraldi elav vanem annab last kasvatavale vanemale igakuiselt raha 44%-l juhtudest.⁹¹ Arvestades, et üldse elasid 66% lastest koos oma kahe bioloogilise vanemaga, tähendab see, et pea viiendik lapsetoetuse saajatest lapse teiselt bioloogiliselt vanemalt regulaarselt majanduslikku tuge ei saa. Seetõttu pole imestada, et majanduslik olukord ja selle hinnang on last üksinda kasvatavatel vanematel tunduvalt halvem kui ülejäänutel. Probleemi lahendamiseks on tarvis tõhustada eraldi elavalt vanemalt elatisraha kättesaamist. Riikliku elatisabi maksimum on praegu seatud 200 euro peale, mis on vähem kui pool lapse keskmisest kasvatuskulust. Kui eeldada mõlema vanema võrdset panust, siis võiks elatisabi maksimum olla pool lapse kasvatamise keskmisest kulust.

Meetme peamine mõju seisneb vanemate lahkumineku negatiivse majandusliku mõju leevendamises, mis võiks vähendada majanduslikku riski last kasvatavale vanemale. Kirjeldatud meetmele lisaks võiks otsida ka muid viise üksi last kasvatavate vanemate suure vaesusriski vähendamiseks, näiteks analüüsida võimalusi suurendada toimetulekutoetuse määra mainitud sihtrühmale. Samuti on oluline lapsevanemate väärtushinnangute kujundamine, et paha-tahtlikku vanemakohustustest ja lapse toetamisest kõrvale hoidmist oleks vähem.

Meede 7. Üksikvanema toetuse suurendamine.

Eestis on olemas üksikvanema toetus, mida makstakse nende laste emadele, kellel puudub isakanne lapse sünnitunnistusel. 2023. aastast on üksikvanema toetuse suuruseks 80 eurot, mis on tunduvalt vähem, kui eeldatav teise vanema panus elatise arvestuse järgi. Toetuse tõstmine tegelikku keskmist lapsekasvatamise kulu arvestades tähendaks teadlikku üksikemade toetamist, mis võib pakkuda teatud vastukaalu naiste (aga mitte meeste) lastetuse edasisele kasvule. Samas võib suurem toetus motiveerida vanemaid süsteemi ära kasutama, s.t lapse elus tegelikult osalevat isa toetuse saamise eesmärgil varjama.

Sajandivahetuse paiku oli isakande puudumine Eestis laialt levinud, ulatudes 17–18%-ni kõigist sündidest. Viimase kümne aasta vältel on isakandeta sündide suhtarv püsinud alla 4%, absoluutarvuliselt on neid viimastel aastatel registreeritud alla 400 aastas. Kuna üksikvanema toetuse määr suhtes keskmisse palka sajandivahetusel (6%) ja praegu (4%) palju ei erine, siis ei saanud kirjeldatud isakandeta sündide arvu vähenemist põhjustada kahanenud motivatsioon süsteemi ära kasutada, vaid teised tegurid.

90 Kallaste et al., Lastega perede leibkonnapiilt.

91 Lisaks on võimalik, et teine vanem tasub otse mingeid arveid, mis seda osakaalu ilmselt mõneti muudab.

Väljastatud ei ole ka erimeetme loomine üksikemadele, kes on otsustanud saada lapse üksinda, kunstliku viljastamise toel. Kui toetuse sihtrühm jääb samaks, siis on oluline, et toetus oleks mõnevõrra väiksem kui elatis(abi). Sel juhul on isakande märkimise motivatsioon suurem kui mittemärkimisel. Kui toetuse suurendamise järel hakatakse süsteemi üksikvanema toetuse saamiseks laialdaselt ära kasutama, on seda isakandeta sünnikirjete arvu jälgides võimalik kiiresti tuvastada. Sihtrühma väiksuse tõttu on üksikvanema toetuse suurendamise kulud vähemalt suurusjärgu võrra väiksemad kui meetmel 3.

Eluaseme kättesaadavuse parandamine

Kui avalikus mõttevahetuses on kõlanud erinevaid arvamusi selle kohta, kui suurt rolli mängib laste saamisel ja kasvatamisel raha (teaduslikumalt öeldes: lastega seonduvate püsikulude kompenseerimine), siis suurem üksmeel valitseb selle osas, et perekasvu takistuseks võib olla sobiva eluaseme kättesaamatus. Seda kinnitavad küsitlusuuringud, kus eluasemega seotud probleemid (kättesaadavus, väiksus, kõrge hind) jõuavad sageli lastesaamise takistuste pingerea tipuossa.⁹²

Eestis arenes pärast taasiseseisvumist võrdlemisi kiiresti välja toimiv eluaseme-laenuurg.⁹³ Samas on pärast 2010. aastat eluasemete kättesaadavus järk-järgult halvenenud. Nõnda on Tallinna linnaregioonis ajavahemikus 2010–2020 järsult suurenenud üüripindadel elavate noorte täiskasvanute osakaal.⁹⁴ Teisalt on kasvukeskustest eemal probleemiks laenude kättesaadavus eluaseme ostuks ja/või remondiks. 2025. aasta rahvastikubaromeetri andmetel pidas 18% perekasvuseas naistest ja 15% meestest oma eluaset liiga väikeseks; ligi 60% leidis, et nad ei suudaks (järgmise) lapse sündides suuremat eluaset soetada ning peaks leppima ruumikitsikusega.

Eesti eluasemepoliitikat on põhjalikult analüüsitud 2025. aastal valminud raportis, kuid eluaseme ja sündimuse seoseid selles töös ei käsitletud.⁹⁵ Seetõttu puudus raportis ka analüüs, kui tõhusad on olemasolevad meetmed, pidades silmas lastega perede vajadusi. Analüüsitud on küll noore pere eluasemelaenu käendust, kuid mitte lasterikka pere käendust. Kuna sündimustase on ääremaal kõrgem,⁹⁶ siis on ühiskonna kestlikkuse vaatest olulised ka maalist ja väikelinnalist asustust toetavad meetmed nagu hajaasustuse programm ning Maaelu Edendamise Sihtasutuse käendus, mille kohta põhjalikum analüüs samuti puudub; tõsi, nimetatud käendus on kasutusel olnud üksnes viimastel aastatel.

92 Kallaste et al., Lastega perede leibkonnapiilt.

93 Makszin ja Bohle, „Housing as a Fertility Trap“.

94 Kährik ja Pastak, „Access to homeownership in decline—rising housing inequalities for young people in the neoliberal housing market of Tallinn“.

95 Kährik et al., Eesti taskukohase ja kättesaadava eluasemepoliitika võimaluste analüüs.

96 Gortfelder et al., „Completed Fertility by Settlement Type and Internal Migration in Estonia“.

Kuna nimetatud raportis on esitatud ka ettepanekud eluaseme kättesaadavuse parandamiseks, eristades kasvava ja kahaneva rahvastikuga piirkondade olukorda ja prioriteete, siis pole neid käesolevas raportis dubleeritud. Küll aga soovime rõhutada, et eluasemepoliitika lähtuks senisest rohkem demograafilise kestlikkuse printsiibist. Lastega perede vajadustega arvestamine eeldab vastukaalu leidmist elamuehituse ühe- ja kahetoaliste väikekorterite suunas kaldumisele. Samuti peaksid meetmed olema suunatud taskukohasuse suurendamisele, eelistatult läbi turupõhise pakkumise suurendamise (mh regulatsioonide vähendamise ja planeeringute menetlusaja lühendamise teel) või soodsamate eluasemelaenude võimaldamise. Hoiduda tuleks suurejoonelistest meetmetest nagu eluasemelaenude kustutamine seoses laste sünniga, mis tähendaks ebaproportsionaalselt suurt eelist kõrgete kinnisvarahindadega piirkondades elavatele peredele, lisaks võib see ka eluasemete hinnakasvu kiirendada. Ka suuremahulise subsideeritud riikliku või munitsipaalse üürisektori loomine võib osutuda Eesti jaoks ülejõukäivaks. Samas võivad eluaseme kättesaadavuse paranemisele kaasa aidata ka raporti eelnevas osas käsitletud meetmed, mis võtaksid praegusest suurema osa lastekasvatuse kuludest ühiskonna kanda.

Pere- ja tööelu ühildamine

Pere- ja tööelu ühildamise raskusi on teaduskirjanduses peetud üheks peamiseks nüüdisaegset sündimust vähendavaks teguriks.⁹⁷ 2025. aasta rahvastikubaromeeter näitas, et kaks kolmandikku meestest ja kolmveerand naistest ei olnud üldse või pigem nõus väitega „Väikelaste kasvatamine on kergem kui palgatöö“. Pidades silmas, et töö annab sissetuleku, kuid lastekasvatamisega kaasneb kulu, ning arvestades ka vanemluse kui normi nõrgenemist ([vt ptk „Väärtuste muutumine“](#)), tuleb ühiskonnal pere- ja tööelu ühildamise hõlbustamise panustada.

Pere- ja tööelu ühildamine põhineb suuresti lastehoiuteenusel. Euroopa Komisjoni hiljutise analüüsi kohaselt kuulub Eesti koos Rootsi, Saksamaa, Sloveenia, Soome ja Taaniga Euroopa Liidus parimate riikide hulka lastehoiuteenuse kättesaadavuse, süsteemi juhtimise ja personali kvalifikatsiooni poolest.⁹⁸ Küsitlusuuringud seda arusaama üldjuhul kinnitavad. 2025. aasta rahvastikubaromeetri küsitlusel uuriti, kui paljudel lapsevanematel on olnud probleeme lasteaiakoha saamisega. Vaid 4% vastas, et neil on olnud suuri probleeme. Lisaküsimus puudutas lasteaialahtiolekut väljaspool tavapärasest kellaajast, millele 10% vastas, et nad on säärasest vajadusest sageli tunnetanud. 2021. aastal ilmunud alushariduse uuring näitas samuti väikese osa vanemate vajadust suurema ajalise paindlikkuse järele. Suurem oli probleem aga suvise hoiuvajaduse tagamisega (13%).⁹⁹

97 Becker, A Treatise on the Family.

98 European Education and Culture Executive Agency (European Commission) et al., Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe 2025.

99 Lang et al., Alushariduse ja lapsehoiu uuring.

EPSU uuringus paluti vastajatel hinnata kahe väite paikapidavust küsitlusele eelnenud kolme kuu vältel: 1) „Mul on olnud raske täita oma perekohustusi, sest mu töö nõuab väga palju aega“; 2) „Perekohustuste tõttu on mul olnud raske tööle keskenduda“. Kui esimesele väitele vastas veidi üle 10% lapsesaamiseas vastajatest, et kogeb raskusi mitu korda nädalas, siis teisele väitele vastas samamoodi veidi üle 5% vastajatest. Centari poolt lapsetoetuse saajate seas läbi viidud uuring kinnitab, et üldiselt on Eestis võimalused töö ja pereelu ühildamiseks suhteliselt head. Vastanutest, kes olid kogenud takistusi soovitud arvu laste saamisel, märkis 15%, et probleemiks oli enda karjäär, ja 5%, et partneri karjäär. Karjääri on takistusena mainitud märksa vähem kui materiaalset ja tervisega seotud asjaolusid, aga ka partneri puudumist või mitterahuldavaid suhteid.¹⁰⁰ Eeltoodust lähtuvalt ei ole ka üht selget meedet, mis tooks suure kasuteguri.

Meede 8. Lasteaia lahtiolekuaegade paindlikkuse suurendamine.

2021. aasta alushariduse ja lapsehoiu uuring soovib parandada teenuse kättesaadavust väljaspool tavapäraseid tunde ning eraldi suviste kollektiivpuhkuste ajal.¹⁰¹ Siiski ei tohiks eriti väikelaste puhul 10-tunnised lasteaiapäevad normiks muutuda, vaid eesmärk saaks olla just suurema paindlikkuse võimaldamine ja tööst või muudest vajadustest tulenevate erijuhtude lahenduste pakkumine.¹⁰²

Eraldi küsimus puudutab kergete haigustunnustega laste lastehoius käimist, mis mõjutab eelkõige mudilaste vanemaid. Ükski esinduslik küsitlusuuring siinse teksti autoritele teadaolevalt ei ole seda puudutanud, mistõttu puudub teave, kui paljud vanemad tunnevad, et nende poolt kasutatav lasteaed on liialt piirav väikese köha-nohu olemasolu korral. Siingi on aga tervishoiutöötajate seisukoht võrdlemisi liberaalne, mille senisest laiem teadvustamine samuti aitaks pere- ja tööelu ühildamisele kaasa.¹⁰³

Pere- ja tööelu ühildamise raames väärrib omaette tähelepanu vanemate tööellu naasmine pärast pikemaajalist eemalviibimist seoses laste sünniga. Vanemahüvitise süsteemi kasutades on Eestis võimalik töölt eemal olla mitu aastat järjest. Lisaks on lasterikka pere puhul riigi poolt tagatud ravikindlustus ühele vanemale kuni noorima lapse esimese klassi lõpetamiseni, mis toetab võimalust pühenduda laste kasvatamisele veelgi pikemalt. Eestis sünnivad lapsed sageli järjestikku, mistõttu on üsna sagedased ka olukorrad, kus pärast pikemat väikelastega seotud koduhõivet naastakse tööturule. 2025. aasta rahvastikubaromeetri küsimusele „Kas see, et olete olnud vanemapuhkusel/lapsehoolduspuhkusel või kodune, kuna hoolitsesite lapse/laste eest,

100 Kallaste et al., Lastega perede leibkonnapiilt.

101 Lang et al., Alushariduse ja lapsehoiu uuring.

102 Terviseamet ja Eesti Perearstide Selts soovivad anda ka tervetele lastele lasteaiast puhkust. https://tervisekassa.ee/sites/default/files/eps_lasteaedadele_voldik.pdf.

103 https://tervisekassa.ee/sites/default/files/eps_lasteaedadele_voldik.pdf.

on mõjutanud Teie ameti- või tööalast edenemist?“ vastas perekasvueas naistest ligi 10%, et see on mõjutanud nende karjääri väga negatiivselt, ja üle 20%, et see on mõjutanud nende karjääri mõnevõrra negatiivselt. Meestest märkis tugevat või mõõdukat negatiivset mõju kokku umbes 15%.¹⁰⁴ Samast uuringust nähtub, et vaid kaks viiendikku naistest naasis pärast vanemapuhkust oma endisele ametikohale.

Meede 9. Vanemate tööle naasmise ja paindlikkuse toetamine.

Töötukassa pakub praegu tasuta teenuseid ka neile, kes ei ole töötud, sh ka vanemapuhkuselt naasvatele vanematele.¹⁰⁵ Vääriks analüüsida, kui hästi need teenused kõnealuse rühma vajadustele vastavad ning kui palju neist teenustest informeeritud ollakse. Lisaks saaksid ka ettevõtted ja organisatsioonid luua programme, mis tööle naasmist toetavad. Riik saaks selliseid ettevõtete algatusi esile tõsta, teadlikkust suurendada ja heade praktikate levikut toetada.

Väikelaste vanematele on kasulik ka kaugtöö tegemine, mis võimaldab paindlikkust nii töökoha kui -aja mõttes. Viimastel aastatel on ilmunud töid, mis on toonud välja, et ligipääs kiirele internetile ja võimalus teha kaugtööd omab positiivset mõju sündimusele.¹⁰⁶ Seega tuleks soodustada tööandjate poolt säärast töökorraldust ametikohtadel, kus see võimalik on. Teisalt on riigi (regionaal) poliitika vaates oluline ka kiire internetiühenduse levik.

Viljatusteadlikkuse parandamine ja viljatusravi laiendamine

Nii Eestis kui Euroopas on toimunud viimastel aastakümnetel lapsevanemaks saamise ea oluline kasv, samaaegselt on avardunud ka viljatusravi võimalused ja nende kasutamine. 2025. aasta rahvastikubaromeetri vastajatest olid väitega „Emaks saamise vanuse tõus 30. eluaastast hilisemaks ei ole probleem, sest viljatusravi toel on ikka võimalik soovitud laste arvuni jõuda“ täiesti või pigem nõus pea pooled 20–24-aastastest ning ka 30–34-aastaste seas arvas nii üle kolmandiku. Tegelikuses on viljatusravi võimalused siiski piiratud.¹⁰⁷ Teadmatust võib olla ka hilises vanuses lapsevanemaks saamisega kaasnevate

104 Pikka vanemapuhkust kasutab Eestis suhteliselt väike osa meestest: Abdullayev ja Puur, „Fathers Use of Parental Leave in Estonia“.

105 <https://www.tootukassa.ee/et/karjaarikujundajale/karjaarikujundamine>.

106 Billari et al., „Does broadband Internet affect fertility?“; Si et al., „How broadband internet access shapes fertility decisions“; Osiewalska et al., „Home-based work and childbearing“; Andersson, „Online Distance Education and Transition to Parenthood Among Female University Students in Sweden“; Kozal et al., „A Spatial Analysis of Factors Affecting Total Fertility Rates in OECD Countries“.

107 Habbema et al., „Realizing a Desired Family Size“.

riskide osas (raseduse katkemine, ema ja lapse terviseprobleemid). Seejuures tuleb arvestada, et vanusega ei muutu mitte ainult reproduktiivtervis, vaid ka üldine tervise seisund: vanusega suureneb risk haigestuda kroonilistesse haigustesse, mis võivad samuti olla laste saamise plaanidele takistuseks.

Meede 10. Viljakuse vanuspiiride ja vanusega kaasnevate riskide teadvustamine.

Kõnealuse teema esmane käsitlemine peaks toimuma üldhariduskoolis, kus noored esimest korda pereelu küsimustega teadmuspõhiselt tutvuvad. Hiljem saavad neid teemasid käsitleda ka arstid, keda täiskasvanud regulaarselt külastavad. Võimalik on kaaluda ka teatud vanusesse jõudnutele suunatud otseteavitust.

Eestis on viimastel aastatel 5% lastest sündinud viljatusravi tulemusel, mõnes riigis (nt Taani) on osakaal ligikaudu kaks korda suurem.¹⁰⁸ Üleüldiselt peetakse viljatusravi kättesaadavust Eestis heaks.¹⁰⁹ Kuid lapsevanemaks saamise ea tõusu jätkumise ja riskitegurite (nt ülekaal ja rasvumine) levimuse tõttu võib prognoosida, et viljatusprobleemide esinemissagedus tulevikus pigem kasvab. Tähtis on, et teenuste pakkumine nõudluse suurenemisega kaasas käiks.

Seejuures on viljatusravis ja viljatuse ennetamisse panustamine võrreldes perepoliitika teiste instrumentidega (vanemahüvitis, lapsetoetus, lastehoid) suurema efektiivsusega, arvestades meetme mõjul lisanduvaid sünde ja meetmete maksumust.

Meede 11. Viljatusravi võimaluste laiendamine.

Täna rahastab Tervisekassa kuni 40-aastaste naiste kehavälise viljastamise ja embrüo siirdamise teenust. Seda vanuspiiri oleks võimalik tõsta mõne aasta võrra, jõudes tasemele, nagu see on mitmes teises Euroopa riigis (Belgia, Prantsusmaa, Leedu, Holland, Bulgaaria). Julgem, aga ka viljatusravi spetsialistide seas vastuolulisem ja potentsiaalselt suuremat mõju sündimusele omav lahendus laiendaks oluliselt munarakkude külmutamise ja nende hilisema kasutuse rahastamist Tervisekassast, mis täna on reeglina omafinantseeritav. Kui seda teha, peaks laiendamisega kaasas käima ka nõustamine, mis puudutab meetodi piiratud edukust ja seda mõjutavaid tegureid.¹¹⁰

108 Herrmann, „Taming Technology“.

109 The European IVF-Monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE) et al., „ART in Europe, 2017“.

110 Vastav kirjandus on probleemne, mis puudutab nii valimi suurust kui muid tegureid. Parim teadmine ütleb, et 90%-se tõenäosusega nõuab ühe lapse sünd alla 35-aastase naise puhul kahtkümmet edukalt külmutatud munarakku. Kirubarajan et al., „Return rates and pregnancy outcomes after oocyte preservation for planned fertility delay“. Goldman et al., „Predicting the likelihood of live birth for elective oocyte cryopreservation“.

Olukorra teadvustamine ja säiletahte toetamine

See, kuidas ühes või teises valdkonnas olukorda hinnatakse ja tegutsetakse, sõltub paljus informeeritusest. Näiteks tervise- või keskkonnaprobleeme puudutava info levitamine on suurendanud teadlikkust ja muutnud vähemalt teatud osa inimeste käitumist.

Eelnevatel kümnenditel on Lääne ühiskonnad elanud teadmises, et üleilmseks demograafiliseks probleemiks on rahvastiku kiire kasv ja ülesandeks selle peatamine. Arusaam, et probleem on pöördunud järjest suuremas osas maailmast vastupidiseks, on uudne. 2025. aasta rahvastikubaromeetri andmed lubavad hinnata Eesti inimeste teadlikkust praegusest olukorrast. Vastanutest 58% märkisid, et viimase kümne aasta jooksul on sündide arv „palju vähenenud“. See näitab, et enamuse on olukorraga kursis, kuid leidub ka küllalt palju vähem informeeritud. Võib ka eeldada, et paljud ei ole kursis värskeimatest rahvastikuproгноosidest nähtuva tulevikupildiga, eriti rahvuskoosseisu muutuste osas, sest ükski ametlik prognoos seda mõõdet praegu ei kajasta. Samuti pole selge, kui teadlikud ollakse sellest, milline mõju on peatumatul kahanemisel ühiskonna toimimisele.

Meede 12. Olukorra teadvustamine.

Rahvastikubaromeetri andmed näitavad seost rahvastikuolukorrale antud hinnangu ja laste arvu puudutavate eelistuste vahel. Vastanud, kes nõustusid väitega, et Eestis sünnib liiga vähe lapsi, märkisid ideaalseks laste arvuks keskmiselt 2,3. Vastanud, kes kõnealuse väitega ei nõustunud, pidasid ideaalseks 1,6 last. Mil viisil ühiskonna teavitamist paremini korraldada, ei ole raporti koostajate ekspertiis. Noorte puhul oleks võimalik kasutada üldhariduskoolide ühiskonnaõpetuse, geograafia vm õppeainete tunde, täiskasvanuteni jõudmiseks tuleb leida muid kanaleid.

Meede 13. Säiletahte toetamine.

Sama olulised kui informeeritus rahvastikumuutustest ja nende mõjust, on ühiskonna kestlikkust toetavad arusaamad. Väärtuse muutust ja selle seost rahvastikutaastega käsitleb raporti alaosa peatükk „Väärtuste muutumine“. Rõhutame, et väärtuste muutus raskendab oluliselt kestlikkust tagava sündimustasemeni jõudmist ja on peamine põhjus, mis sisendab pessimismi tuleviku vaates. Samas vähendab see ka tavapäraste poliitikameetmete tõhusust, sest olukorras, kui vanemlus on rohkem elustiilivalik kui täiskasvanu elu keskne roll, on lihtsam viidata vajakajäämistele nii isiklikus kui ühiskondlikus elus, mis (järgmise) lapse saamist takistavad, ja nõuda lapsevanemaks saamise eeltingimusena üha suuremat riiklikku/ühiskondlikku toetust.

Inimeste käitumist suunavate hoiakute kujundamisega tegeldakse Eestis tervise- like eluvalikute, sallivuse (valitud ühiskonnarühmade suhtes) ja kaitsetahte

valdkonnas. On raske näha, miks see peaks olema probleem põhiseadusest tuleneva Eesti riigi ülima eesmärgi osas. Eesti väärtuste uuringust ilmneb, et alla viiendiku eestimaalastest leiab, et riik ei peaks väärtuste kujundamisega tegelema.¹¹¹

Individualistlikus ja üleilmastuvas ühiskonnas ei toimi enam kestlikkust läbi varasema ajaloo kandnud mehhanismid. Mõttekoht on, kas muutunud oludes peaks ühiskond aitama oma liikmetel selgusele jõuda, millist tähendust omab üksikisiku käekäigule ja heaolule (rahvus)riik ning omakeelse kultuuriruumi püsimine ja areng. Kestlikkust toetavad arusaamad võiksid kujuneda osaks üldpädevustest, mida emakeele, matemaatika jt teadmiste kõrval koolis käsitletakse. Nagu üldpädevuste arendamine tervikuna, kuuluks säiletahet toetavate arusaamade edendamine haridus- ja teadusministeeriumi kompetentsi. Samas on selge ülesande keerukus, sest üleilmastumine tähendab ka seda, et suur osa ajast veedetakse ingliskeelses meediaruumis, mis noorte ilmavaadet ja käitumist mõjutab.

Vanemlus- ja paarisuhte alaste oskuste arendamine

Kestliku ühiskonna oluliseks eelduseks on toimivad ja püsivad paarisuhted. Samas on praegu kolmandik lastest kasvamas peredes, kus bioloogilised vanemad koos ei ela.¹¹² Peatükis „Kooselude püsivuse vähenemine“ näitasime, et nooremates põlvkondades toimub paarisuhte lagunemine sageli enne esimese lapse sündi. Sellised suundumused tõstatavad küsimuse, kas on võimalik lapsesaamise eas inimeste toimetulekut paarisuhtest ja vanemlusest tulenevate pingetega parandada.

Viimastel kümnenditel on lääne ühiskondades toimunud liikumine varasemast nõudlikuma vanemlusmudeli poole. Ootused lapsevanematele on suurenenud ja arusaamad nihkunud lapsekeskse ja teadmistepõhise vanemluse suunas, mis nõuab lapsevanematelt varasemast suuremat ajalist, emotsionaalset ja materiaalist panust.¹¹³ EPSU uuringust ilmnes, et 20% Eesti alla 30-aastastest meestest ja naistest kogeb vanemluspinget, kusjuures laste arvu lõikes kogevad seda keskmisest sagedamini lastetud. Samuti on isiklik ideaalne laste arv vanemluspingega rühmas 0,3 lapse võrra väiksem.¹¹⁴ Erinevate üldhariduskooli programmi kuuluvate õppeainete raames oleks võimalik vanemlusega seotud teemasid käsitleda senisest mitmekülgsemalt, arutades noortega lapsevanemaks olemise väljakutsete ja tähenduse, lapsevanemaks saamise tingimuste ja takistuste üle ning viiside üle, kuidas neid takistusi vältida.

111 Küsimused: „Kas riik peaks ühiskonnas edendama euroopalikke liberaalseid väärtusi?“, „Kas riik peaks ühiskonnas edendama konservatiivseid väärtusi?“

112 Kallaste et al., Lastega perede leibkonnapilt; Turu-uuringute AS, Noorte pereuuring 2020.

113 Faircloth, „Intensive Parenting and the Expansion of Parenting“.

114 Pinnär, „Intensiivse vanemluse hoiakuid Eestis: levimus, seosed lapsevanemate heaolu ja sündimusega“.

Meede 14. Paarisuhte ja vanemluse alase nõustamise, koolituste ja infomaterjalide kättesaadavuse tagamine.

Eestis pakutakse paarisuhte ja vanemluse alast nõustamist mitmete asutuste poolt, kuid pole põhjalikumalt uuritud, kui kättesaadavad ja tõhusad need teenused on. Kogemusliku teadmise järgi on kättesaadavus piirkonniti ebaühtlane ja pakutavad teenused on suures osas tasulised. Kaasaegsed, kvaliteetsed ja veebis kergesti kättesaadavad materjalid võiksid eksisteerivat teenuste kättesaadavuse lünka mõningal määral täita, aidates arendada noorte ja täiskasvanute oskusi, kuidas paarisuhtes ja lapsevanema rollis paremini toime tulla. Ka üldhariduskoolis on võimalik sellistele teemadele senisest rohkem rõhku panna.

Rahvastikum muutusega kohanemine

Madal sündimus mõjutab riigi ülalpidamist eelarvetulude ja -kulude suuruse ning struktuuri kaudu. Alates 1990. aastatest toimunud uute põlvkondade suuruse vähenemine on seni omanud eelarvele suhteliselt väikest mõju, sest tööjõu ja maksumaksjatena on ühiskonna toimimisel kandnud põhikoormat 1960., 1970. ja 1980. aastatel sündinud suhteliselt suurearvulised põlvkonnad. Tänu neile ja 1994. aastal alanud pensioniea tõusule oli hõivatute ja tööjõumakse maksvate eestimaalaste arv 2025. aastal 113 500 inimese ehk ligi viiendiku võrra suurem kui sajandivahetusel. Lisaks on viimase kolme aastakümne vältel eelarve tulupoolt kosutanud plaanimajandusest pääsemisele järgnenud hoogne majanduskasv ja Euroopa Liidu fondidest pärinevad suured siirded. Teisalt on rahvastiku vananemisest lähtuvat kulude kasvu aidanud piirata pensionieas olevate põlvkondade suhteliselt madalad materiaalsed ootused.

Kõige enam on demograafilisest muutusest mõjutatud jooksvalt rahastatav pensioni- ja tervishoiusüsteem, mis **põhinevad põlvkondadevahelisel solidaarsusel**. Tööturule sisenevate põlvkondade arvukuse vähenemine praeguseks pea kolmandiku võrra ja tulevikus veel rohkem ei võimalda solidaarsust endisel viisil tagada. Vastavate süsteemide rahastamise kohta viimastel aastatel koostatud ja avalikult kättesaadavad prognoosid hõlmavad ajavahemikku kuni sajandi keskpaigani.¹¹⁵ Seejuures põhinevad need Eurostati 2023. aasta rahvastikuprognoosil, mille põhistsenaarium on **liialt optimistlik** nii viimaste aastate sündimuse kui pikema tulevikuvaate osas (sihttase Eestil 1,74). Käesoleva raporti kirjutamise ajal ilmunud Eurostati uus prognoos vähendas Eesti sündimuse sihttasest 1,54-le.¹¹⁶

115 Piirits ja Varblane, Pensioni suurus ja ostujõud aastaks 2050; Võrk ja Piirits, Eesti tervishoiu rahastamise senised uuringud ja uuendatud stsenaariumid.

116 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_projections_in_the_EU.

Riigikontroll on varasemalt osutanud, et taasiseseisvumise järgselt tööturule sisenevad väikesed põlvkonnad tähendavad, et riigil **ei ole võimalik senises mahus mehitada ametikohti baasteenuste osutamiseks** (politsei, tervishoid, õpetajad).¹¹⁷ Välismaalaste sisseränne ei võimalda korvata puuduvaid inimesi ametites, kus emakeele tasemel eesti keele oskus on kohustuslik. Tööturuga seoses tekitab määramatust uus automatiseerumise laine, mis võib kaotada märkimisväärse osa praeguseid töökohti. Kuid isegi kui automatiseerimine vajadust töökatte järele kokkuvõttes vähendab, kahandab see ka tööjõu- ja tarbimismaksude laekumist, kust pärineb valdav enamik Eesti praegustest maksutuludest.

Praegu sünnivad Eestis kuni kümne tuhande suurused põlvkonnad ja tulevikuproгноosid näitavad, et eelseisvatel aastakümnetel jääb sündivate laste aastakäikude arvukus samasse suurusjärku. See tähendab, et eespool kirjeldatud töökohtade täitmise ning riigi kulude ja tulude tasakaalu hoidmise probleemid ei leevene, vaid **muutuvad alates sajandi keskpaigast teravamaks**. Praegused kümne tuhande suurused ja järgnevad veel väiksemad põlvkonnad peavad töötajatena, maksumaksjatena, kultuuri edendajatena, kaitseväelastena ja kõigis muudes rollides asendama ligikaudu kaks korda suuremaid põlvkondi. Põlvkondadevahelisest solidaarsusest lähtuvalt peavad nad rahastama nende arvuliselt suuremate põlvkondade pensione, ravi- ja hoolduskulusid. Ja selle kõrval peavad nad ka lapsi saama ja kasvatama. Sellist olukorda pole inimajaloos kunagi olnud ja selle tõttu pole ka uue olukorra kohanemise mooduseid võimalik minevikust leida.

Järgnevalt on visandatud mõned võimalikud eesootavate muutustega kohanemise meetmed. Erinevalt raporti varem kirjeldatud meetmetest ei omaks kohanemismeetmete rakendamine mõju sündimusele. Pigem on kohanemismeetmed vajalikud selleks, et täna ja tulevikus sündinud väikesed põlvkonnad ei satuks täisikka jõudes olukorda, kus reformimata heaoluriik neid ülejõukaivald maksustama hakkab.

Meede 15. Demograafilise väljavaate täpsem arvestamine tuleviku tulude-kulude hindamisel.

Rahvastikuproгноoside kasutamine nii riigi kui kohaliku tasandi otsuste suunamiseks erinevates valdkondades (tervis, sotsiaaltoetused, haridus) on levinud praktika, sh ka Eestis. Prognooside kasutamisel on tähtis pöörata tähelepanu kahele asjale: 1) millise aastani on arvutused tehtud ning 2) milliseid rahvastikuproгноosi stsenaariume on kasutatud. Kuna rahvastikumuutused kulgevad aeglaselt, siis on soovitatav, et heaolusüsteemide kestlikkuse hindamisel oleks arvutused tehtud pika perioodi kohta. ÜRO ja Eurostat koostavad juba üle kümne aasta rahvastikuproгноose kuni 21. sajandi lõpuni, mis peaks olema vähim ajaline kestus prognoosidel põhinevas pensioni-, tervishoiu- ja hooldussüsteemide mudelduses. Et rahvastikuproгноose koostatakse

¹¹⁷ Riigikontroll, Esmatähtsate avalike teenuste tulevik.

mitmevariandilisena, siis tuleks vastav mudeldus teha mitmevariandilisena, hindamaks süsteemide tulevikukindlust ka pessimistlikumate stsenaariumide teostumise korral.

Demograafiliste muutuste pikaajalist mõju on seni hinnatud peamiselt pensioni- ja tervishoiusüsteemile. Mõju terviklikumaks mõistmiseks ja planeerimisel arvestamiseks on otstarbekas seda praktikat laiendada, hinnates rahvastikumuutuste mõju suuremale hulgale valdkondadele, nt elamu- ja taristuehitusele. See võimaldaks vältida olukorda, kus taristu on tuleviku-vajadustega võrreldes liialt suur ja kulukas.

Meede 16. Põlvkondadevahelise solidaarsuse komponendi täiustamine jooksvalt rahastatavates esimeses pensionisambas, tervishoius ja hoolekandes.

Pensioni esimese samba ja solidaarse tervishoiu rahastamine sõltub peamiselt sotsiaalmaksu maksvate töötajate arvust. Kui kogutav sotsiaalmaksu summa ei võimalda süsteemide kulusid katta, nagu see on juba täna, tuleb rakendada kohandumismeetmeid. Pensionisüsteemis on selleks pensioniea tõstmine ja selle sidumine keskmise eeldatava elueaga, mis on suurendanud vanema-ealiste tööhõivet ja maksumaksjate arvu ning vähendanud pensionikulusid. Kohandumismeetmeks võib samuti pidada teise ja kolmanda pensionisamba kasutuselevõttu sotsiaalkaitse süsteemi osadena. Tervisekassa eelarve – mida rahastatakse praegu samal alusel kui 1990. aastatel, mil eakate osakaal oli praegusest pea poole madalam – puudujäägi katteks on soovitatud kulude katmist riigieelarve muudest tuludest. Arenguseirekeskuse hiljutine analüüs näitas, et ajavahemikul 2010–2024 tulenes rahvastiku vananemisest vaid 4% tervishoiukulude kasvust, enamuse kasvust andis tehnoloogiate kallinemine, palgakasv ja teenuste suurem kasutamine. Kuid tulevikus rahvastikumuutuse panus tervishoiukulude kasvu suureneb.¹¹⁸

Üheks täiendavaks kohandumisvõimaluseks on arvestada pensioni- ja tervise-kindlustuses ning vanadushoolduses tulevikus rohkem inimeste panust järelpõlve kasvatamisse, kelle maksudest kõnealuseid süsteeme suures osas rahastatakse. Mõeldav oleks näiteks see, et järelpõlve kasvatamises kestlikkuse määrast vähem või üldse mitte osalenud panustaksid teistest rohkem kogumispensionisüsteemi ning mõnda samalaadsesse tervise- ja/või hoolduskindlustuse instrumenti. Vanaduspõlves saaksid nad siis toetuda rohkem sellistele allikatele ja vajaksid vähem tuge põlvkondadevahelisel solidaarsusel põhinevatelt süsteemidelt.

Vastuväiteks eelmainitud ideele võidakse tuua tõsiasi, et kestlikkusse vähem panustanud on samuti maksnud sotsiaalmaksu, mille eest pensioni- ja tervise-kindlustuse süsteeme jooksvalt rahastatakse. See on õige, kuid neist maksudest rahastatakse töötava põlvkonna vanemate ja vanavanemate pensioni- ning

118 Koppel, Tervishoiu jätkusuutlikkus. Stsenaariumid aastani 2035.

tervisekindlustuse kulusid. Põlvkondliku solidaarsuse seisukohalt võib jooksval rahastusel põhinevaid süsteeme käsitleda nooremate poolt „võla“ tasumisena oma vanematele, kes neid on üles kasvatanud. Selle eelduseks, et samasugune võimalus oleks tulevikus ka praegustel noorematel põlvkondadel, on ühiskonna tasandil laste olemasolu, mitte tänane maksude maksmine.

Tegemist on poliitikavalikuga, mida pole seni põhjalikult analüüsitud. Seepärast ei ole ka käesolevas raportis asjakohane rääkida konkreetsest parameetritest. Lisaks heaolusüsteemide kestlikkusele võib taolist kohandumismeedet mõtestada põlvkonnasisese õigluse seisukohast. Kui laste arv väheneb ja vanema-ealistele pakutav heaolu muutub seetõttu kasinamaks, võib lapsevanematel tekkida vastuseis hüvede senisel alusel jaotamisele, sest järelpõlve kasvatamine on tähendanud pikaajalist hooletööd ja kulusid, mida lastetutel ei ole ja vähelapselistel on keskmiselt vähem võrreldes suuremate perede vanematega. Kas selles olukorras oleks põhjendamatu eeldada, et esimesed kulutaksid osa laste puudumisest või nende väiksemast arvust tekkinud mõttelisest säästust enda tulevase vanaduspõlve kindlustamisele? Selline lahendus väärtustaks senisest rohkem tasustamata hooletööd.

Säärane muutus võimaldaks üksikisiku vabadust tasakaalustada ka üksikisiku vastutusega. Kui üksikisiku autonoomia suureneb ja seniste normide suunav roll inimeste otsustes väheneb, ei saa sellega kaotsi minna üksikisiku vastutus valikute tagajärgede eest. Võib-olla aitab taoline meede vabaduse ja vastutuse seose hajumist tagasi hoida.

Rahvastikupoliitika juhtimine

Laste saamist ja kasvatamist toetav poliitika Eestis tugineb praegu kolmele tugevale põhielemendile: helde vanemahüvitise süsteem, lastetoetused ning kättesaadav ja kvaliteetne lastehoiu süsteem. Käesolev raport, aga ka varasem sotsiaalministeeriumi analüüs rõhutavad vajadust muuta poliitika senisest laiapõhjalisemaks, sest perede võimalusi ja otsuseid mõjutavate tegurite ring on palju laiem. See hõlmab eluaset, tööturgu, haridust, tervist ja muid valdkondi, millest enamus kuulub teiste ministeeriumide haldusalasse. Ilma nende valdkondade potentsiaali senisest rohkem rakendamata ei õnnestu ilmselt ühiskonnana kestlikkuse suunas liikuda.

Praegu toimub perepoliitika kujundamine ja laiemalt rahvastikupoliitika juhtimine sotsiaalministri haldusalas. Ministeeriumide vaheliseks koordineerimiseks on loodud rahvastikupoliitika valitsuskomisjon. Valitsuskomisjonil on Vabariigi Valitsuse korraldusega antud ülesanne rahvastikupoliitika kujundamiseks, kuid tegelikkuses ei võimalda mõned korrad aastas toimuvad komisjoni kohtumised ministeeriumide tööd selles vallas tõhusalt koordineerida. Laiapõhjalisema perepoliitika kujundamine eeldab seetõttu ka valdkonna juhtimise tugevdamist.

Meede 17. Rahvastikupoliitika koordineerimise tugevdamine.

Üheks võimalikuks lahenduseks on viia rahvastikupoliitika juhtimine Riigikantselei juurde. See toetaks tihedamat valdkondadeülest koostööd ja looks eeldused laiapõhjalise rahvastikupoliitika väljakujundamiseks. Lisaks valitsuskomisjonile eeldab juhtimise tugevdamine püsiva üksuse olemasolu, kes igapäevast koordinatsiooni teostaks ja omaks selleks vajalikku mitmekülgset pädevust. See üksus sõnastaks konkreetset ülesanded, viiks need ministriumidesse ja jälgiks nende täitmist.

Asukoht Riigikantselei juures ja lähedus peaministrile on oluline ka poliitika meetmete rahastuse tagamiseks. Koordinatsiooniüksuse ülesanne peaks olema ka meetmete eelarvestamine ja rahastusvajaduse põhjendamine koostöös ministriumidega. Nii käesolevas raportis kui varasemas sotsiaalministeeriumi analüüsis kirjeldatud meetmete elluviimine eeldab küllalt suure lisarahastuse leidmist. Praegust eelarve puudujääki arvestades võib see tunduda esmapilgul lahendamatu ülesandena. Kui pidada silmas perepoliitika sihtühma suuruse vähenemist, Eesti suhteliselt madalat sotsiaalkulude määra ja maksukoormust võrreldes Euroopa Liidu keskmisega, on see siiski tehtav. Veel enam, läbimõeldult tegutsedes on Eestil võimalus saavutada mitmekordne võit – ehitada üles maailma parim perepoliitika, seada sotsiaalkulude tõus teiste arenenud riikidega võrreldes rohkem kestlikkuse teenistusse ning hoida maksukoormus jätkuvalt Euroopa Liidu keskmisest allpool. Hääletu hääbumine¹¹⁹ on selle pingutusega võrreldes palju kulukam.

119 <https://president.ee/et/ametitegevus/koned/58332-president-karis-tulevik-soltub-meie-igauhe-valikutest>.

Kasutatud kirjandus

https://pohimottekoda.ee/wp-content/uploads/2026/05/raport-5_demograafia_kirjandus.pdf

Mare Ainsaar on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika kaasprofessor. Tal on geograafia magistrikraad ning doktorikraad Turu Ülikoolist, kus kaitses 2004. aastal väitekirja rände ja sotsiaalpoliitika teemal. Ta on tegelenud rahvastiku-uuringutega alates 1980. aastate lõpust, keskendudes rändele, rahvastikupoliitikale ja rahvastikutaastele. Ainsaar on töötanud ka Turu Ülikoolis, Max Plancki Demograafia Instituudis ja Münsteri Ülikoolis ning olnud kolme Eesti rahvastikuministri nõunik. Ta on juhtinud Eestis Euroopa Sotsiaaluuringut ning juhib pikiuuringut HeaEesti. Mare Ainsaar on enam kui 200 teaduspublikatsiooni autor.

Martin Klesment on Eesti demograaf ja ajaloolane ning Tallinna Ülikooli Eesti demograafia keskuse vanemteadur. Ta on töötanud järeldoktorina Leuveni Ülikoolis Belgias ning külalisprofessorina Tartu Ülikoolis. Tema peamised uurimisteemad käsitlevad pereprotsesside seoseid hariduse ja majanduslike teguritega ning hõlmavad ka ajaloodemograafia ja majandusajaloo küsimusi. Tema autorlusega teadusartikleid on avaldatud rahvusvaheliselt tuntud demograafia, sotsioloogia ja majandusajaloo ajakirjades.

Mark Gortfelder on Tallinna Ülikooli Eesti demograafia keskuse teadur. Tal on doktorikraad demograafias ning oma väitekirjas käsitles ta Eesti rahvastikuarengut 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Lisaks ajaloodemograafiale on ta uurinud ka nüüdisaegset sündimuskäitumist Eestis. Pärast doktorikraadi omandamist on ta täiendanud end ka Stockholmi Ülikooli demograafia keskuses.

Allan Puur on Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi rahvastikuteaduse professor ja Eesti demograafia keskuse teadlane. Ta alustas rahvastiku-uuringutega 1980. aastate lõpul Kalev Katuse tööruhmas. Tema teadustöö keskendub peamiselt pereprotsessidele ja sündimusele, kuid hõlmab ka rahvastikupoliitikat, vananemist, välispäritolu rahvastiku lõimumist, rahvastikulugu, andmeallikaid ja rahvastikuprognose. Puur on andnud olulise panuse rahvastikuteaduse taristu arendamisse Eestis, eriti registripõhise analüüsivõimekuse ning pere- ja sündimusuuringute vallas. 2019. aastast on ta teadustaristu Eesti pere- ja sündimusuuring (GGs2020-EE) juht. Tal on ilmunud üle 150 teaduspublikatsiooni ning tema juhendamisel on kaitsnud viis doktoritööd.

Raporti tellis MTÜ Põhimõtte Koda.
Täname abi eest Jaan Tõnissoni Postimehe Fondi
ja Postimehe raamatukirjastust.

Kaanefoto: Kalle Müller

Keeletoimetaja Lea Arme
Kujundaja Kalle Müller
Kujunduskontseptsioon: Karl-Kristjan Nigesen

Väljaande autoriõigus:
autorite kollektiiv ja MTÜ Põhimõtte Koda, 2026

Kõik õigused on kaitsstud. Selle raporti ühtegi osa ei tohi
reprodutseerida ega edastada ühelgi kujul ega ühegi
vahendiga ilma autoriõiguse omaja kirjaliku loata.

ISBN 978-9908-50-114-7 (pdf)
ISSN (Põhimõtte Koja raportid ja mõttepaberid) 3125-5302